

Mazdayasna: Gatalara göre Zerdüş'tün Dini

Canan Seyfeli

Özet

Makalenin konusu Gatalara göre Zerdüş'tün dinidir. Mazdayasna ise Gatalarda geçmez, ancak Zerdüş'tün dinini iyi tanımlayan bir isimdir. Çalışmanın temel kaynağı Gatalardır. Gatalardan hareketle dinin tüm temel konularıyla sade bir metin oluşturma hedeflenmiştir. Zerdüş'te ve öğretisi hakkında bugüne kadar sayısız çalışma yapılmış ve fikirler ileri sürülmüştür. Ancak bu çalışmanın temel amacı şimdiye kadar yapılan tartışmaların ve spekülasyonların karışıklığından kurtulup Gatalarda açığa çıkan Zerdüş'tün dininin genel çerçevesini bir bütünlük içerisinde ortaya koymaktır. Böylece Zerdüş'te sonrası döneme yeni ve farklı bir bakış açısıyla bakma imkanına kapı aralama hedeflenmiştir. Çalışmanın nihai hedefi Zerdüş'tün dininin bütünlüğünü oluşturarak kendisine ait bir sistemi olduğunu ortaya koymaktır. Bunun için dinin sistemine işaret eden yaratılış, dünya hayatı ve ahiret konuları bütüncül olarak ele alınmıştır. Nitekim Gatalarda veri az olsa da yaratılış ile ahiret arasında ve bunların dünya hayatıyla ilişkisinde tespit edilen uyum ve paralelliklerin bir sisteme işaret ettiği anlaşılmıştır. Buna açık bir örnek seçme özgürlüğüdür: yaratılışta seçme kabiliyeti verilen insanın dünya hayatında doğru veya yalanı seçmesi ve ahirette seçiminin karşılığını alması bir sistemi ifade eder. Ancak veri eksikliğinden kaynaklı olarak yaratılış ve ahiret arasındaki ilişkide bazı açıklık ve noksanlıklar sistemde boşluklar oluşturmaktadır. Mesela İki Ruhların ve kötü tanrısal varlıkların başlangıcına veya yaratıcısına dair bilgi yoktur.

Corresponding Author

Canan Seyfeli

Article History

Received
25 September 2024
Accepted
09 November 2024

Anahtar Kelimeler

Gatalar, Din,
Ahuramazda,
Zerdüş'te,
Mazdayasna.

Keywords

Gathas, Religion,
Ahuramazda,
Zoroaster,
Mazdayasna.

Mazdayasna: The Religion of Zarathustra according to the Gathas

Abstract

The subject of the article is the religion of Zoroaster according to the Gathas. Mazdayasna is not mentioned in the Gathas, but it is a name that describes Zoroaster's religion well. The main source of the study is the Gathas. It is aimed to create a simple text with all the basic subjects of the religion based on the Gathas. Numerous studies have been conducted and ideas have been put forward about Zoroaster and his teachings. However, the main purpose of this study is to get rid of the confusion of the discussions and speculations made so far and to present the general framework of Zoroaster's religion revealed in the Gathas in a holistic way. Thus, it is aimed to open the door to the possibility of looking at the post-Zoroaster period from a new and different perspective. The ultimate goal of the study is to establish the integrity of Zoroaster's religion and to reveal that it has a system of its own. For this purpose, the subjects of creation, worldly life and the afterlife, which point to the system of the religion, are addressed holistically. Indeed, although there is little data in the Gathas, it has been understood that the harmony and parallels between creation and the afterlife and their relationship with worldly life indicate a system. A clear example of this is freedom of choice: the ability to choose in creation, and the ability of a person to choose truth or falsehood in worldly life and to receive the reward of his choice in the afterlife, indicates a system. However, due to the lack of data, some openness and deficiencies in the relationship between creation and the afterlife create gaps in the system. For example, there is no information about the beginning or creator of Twin Spirits and evil divine beings.

Giriş

Makalenin konusu¹ Gatalardan hareketle Zerdüş'tün dinidir. Gatalar bu dini Ahuramazda'nın dini şeklinde de tanımladığı için bu dine Mazda Tapıcılığı ve Mazda Dini anlamında Mazdayasna adı da verilmiştir. Bu isim Gatalarda değil, Yesna 12:6'da geçer. Ancak Gataların başından sonuna kadar ibadetin yönelimi Mazda'yadır ve tanrı, insan ve tanrısal varlıklar fikri gibi her konu Mazda'yla ilgilidir. Bu nedenle Gataların dinini Mazdayasna diye isimlendirmek yanlış olmaz. Avesta'nın ve tüm Zerdüş'tiliğe ait metinlerin en eskisi olarak kabul edilen Gatalar Zerdüş't'e atfedilmektedir ve Zerdüş'tün diniyle ilgili temel kaynaktır. Ancak bu metin dini şarkı formundadır. Bu nedenle düz yazılara göre daha kapalıdır ve dine dair ifadeler de dağınık durumdadır. Çalışma Gatalarla sınırlandırılırken içeriğindeki Zerdüş'tün dinine dair inanç ve uygulamalarla ilgili hususlar ele alınmıştır. Bunlar din fikri, Tanrı fikri, İkiz Ruhlar, Ameşaspendler (Ameşaspentalar) ve diğer tanrısal varlıklar, evren ve insan algısına bağlı yaratılış, dünya hayatı ve ahiret fikri ile ibadetlerdir.

Gatalar ve Zerdüş'tiliğin diğer kutsal metinleri, dolayısıyla Zerdüş'tilik hakkında özellikle XIX. yüzyıldan bugüne sayılamayacak kadar çalışma yapılmış ve Zerdüş'tün dini hakkında çok çeşitli görüşler ve Gata yorumları ortaya çıkmış ve çok çeşitli hükümler verilmiştir. Bu hükümler şimdilerde eleştirilse ve tartışılrsa da çalışmalar eski kabul ve hükümler üzerinden yürütülmeye devam etmektedir. Ayrıca şiir biçimi de dahil olunca kapalı ifadeler açığa çıkmakta ve bu nedenle çevirilerin de çok çeşitli olmasına yol açmaktadır. Bu doğrultuda Zerdüş'tün diniyle ilgili bir kavram veya isim klasikler ve modern araştırmalarla eleştirel şekilde çalışmaya konu yapılırsa bir makalenin boyutlarını aşabilecek niteliktedir. Dolayısıyla Gatalarda geçen her bir isim veya konu bu şekilde bir yaklaşımla incelemeye tabi tutulsa bu çalışmanın boyutlarını aşması yanında amacına da uygun değildir. Bu noktada her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada üretilen veriler bu makaleyle sınırlıdır. Dolayısıyla başka şekilde yapılacak çalışmalar farklı ve kendi sonuçlarını doğurur. Ancak bu çalışmada bahsi geçen klasikler ve modern dönem araştırmaları, hatta Gataların farklı çevirilerinden kaynaklanan tartışmalar dikkate alınmadığı gibi bunlar üzerine yoruma da gidilmemiştir. Bu noktada bu çalışmanın temel amacı gelinmiş olan akademik seviyede eski hükümlerden bağımsız ve karmaşıklıklardan uzaklaşmış olarak Zerdüş'tün Dini hakkında sadece Gatalara dayanan sade bir metin oluşturmaktır. Bu metnin ikincil amacı Gatalardaki din hakkında bütünsel bir dini sistem ortaya çıkararak bununla Zerdüş't sonrası dönemi, özellikle Düalist Zerdüş'tiliği dinin temel özellikleri üzerinden yeniden karşılaştırma imkanını üretmektir. Böylece dinin önceki ve sonraki hallerini farklı bir gözle yeniden okuyarak boşluklarını doldurma imkanı doğmuş olacaktır. Bu nedenle çalışmada yorum, çalışmanın amacıyla ilişkili olarak yapılmıştır.

Bu çalışmada Gataların birçok çevirisine bakılmıştır. Ancak bahsi geçen çeviri tartışmalarına dahil olmamak için tek çeviriden hareket edilmiştir. Böylece tek akıl ve tek metinle tartışmalardan ve oluşabilecek kafa karışıklığından uzak durulmuştur. Bu noktada Türkçeye daha güvenilir bir metin kazandıran Mehmet Emin Sular'ın *Avesta* çevirisi esas alınmıştır (*Avesta*, 2022, ss. 35-68). Bu makalede metin içinde (28:1) şeklinde yapılan alıntılar bu Türkçe *Avesta* çevirisine aittir. Ayrıca Irach J. S. Taraporewala (*The Divine Songs of Zarathushtra*, 1951, ss. 31-857), Mobed Firouz Azargoshasb (*Translation of Gathas*, t.y., ss. 1-39) ve Dinshaw J. Irani'nin (*The Gathas*, t.y., ss. 14-53) çevirilerinden yer yer faydalanılmış ve bunlar dipnot şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca çalışmada isimler ve transkripsiyonda Sular'ın *Avesta* çevirisi esas alınmıştır.

Çalışmanın amaçlarından birisi de Gatalarda dağınık şekilde duran Zerdüş'tün dinini ve yaratılış, ahiret, Ahuramazda gibi parça unsurlarını bir bütünlük içerisinde ortaya koymaktır. Bu bütünlüğü parça konularda sağlarken aynı yöntemle ve parçalar arasındaki bağlantılarla özellikle sonuçta açığa çıkacak şekilde Zerdüş'tün dininin tamamında oluşturmak hedeflenmiştir. Sonuçta Zerdüş'tün dininin kendisine göre sistemi olduğu, ancak yetersiz veriden dolayı bazı boşlukların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle dinin sistemi olsa da görüntüsünde bulanık ve belirsiz noktalar olduğu anlaşılmıştır. Fakat özellikle Düalist Zerdüş'tiliğe dönüşüme uygun olduğu, bu nedenle boşlukların düalist inançla tamamlanabileceği veya Zerdüş'tün dininin daha iyi anlaşılmasını sağlayabileceği görülmüştür. Bu hususlar dikkate alınarak konu sırasıyla "Mazdayasna: Ahuramazda'nın ve Zerdüş'tün Dini", "Ahuramazda: Tek Yüce Tanrı"; "İkiz

¹ Bu çalışmanın düşünülmesi ve yapmaya cesaret edilmesinde Doç. Dr. Mehmet Emin Sular'ın katkıları çoktur. Kendisine önce günümüz Zerdüş'tiliğini daha iyi anlamaya katkı sağladığı, ardından *Avesta*'nın güvenilir bir çevirisini yaptığı ve kaynak desteğinde bulunduğu için teşekkür ederim.

Ruhlar: Spentaminu ve Angraminu", "Diğer İyi ve Kötü Tanrısal Varlıklar", "Evren ve İnsan Algısı" ve "Dua ve Vakit İbadetleri (Namaz)" başlıkları altında ele alınmıştır.

1. Mazdayasna: Ahuramazda'nın ve Zerdüşt'ün Dini

Gatalardan hareketle Zerdüşt'ün dini, "Mazda tapıcılığı" veya "ibadeti" anlamına gelen *Masdayasna* terimiyle ifade edilebilir. Yesna'da (12:6) geçen bu terimin Sasaniler döneminde yaygınlaştığı (Sular, 2019, s. 15) kabul edilse de Gataların sisteminde anlam olarak bir yer tuttuğu açıktır. Takipçileri ise Mazdaperest, Mazda tapıcısı veya Mazda'ya ibadet edenler şeklinde tanımlanır (Sular, 2022a, s. 28). İki kelimedenden meydana gelen Ahuramazda Gatalarda Ahura, Mazda, Mazda Ahura biçimleriyle de kullanılır. Bu noktada bu dinin tartışmasız bir şekilde tanrısı ve tapınmanın tek yönelimi Ahuramazda'dır. Yönelim sınırlı ve belirli şekilde kaynağı Ahuramazda olan diğer tanrısal varlıklara karşı olduğunda dahi tek tapınılan Ahuramazda'dır (Boyce, 2011a). Dolayısıyla bu dine en uygun isim Mazdayasna'dır.

Ahuramazda dini insanların kurtuluşu için yaratmıştır.(46:6; 49:9) Zerdüşt Mazda'nın dinini; imanı ve Mazda'nın kurallarını açıklama (44:10-11) ve yayma ile görevlendirilen peygamberdir:

Ben şüphesiz -doğruluğun dostu peygamber Zerdüşt olarak- sana sesli namaz kılıyorum: Yaratıcının iyi düşüncenin ışığında buyruklarını bana bildirmesini, böylece dilimin sürekli olarak insanları akıl yoluna yöneltmesini sağla. (50:6)

Mazda'nın dini insanlık için en iyi din ve inanç diye tanımlanır (44:10). Aynı zamanda bu din Zerdüşt'ün de dinidir. Zerdüşt Ahuramazda'dan dini konusunda kendisini bilgilendirmesini ister (46:7). Din ruhların aşağıdaki yaşamının başladığından beri mevcut olan yasadır. Zerdüşt burada ruhunun kutsal hakikati anlamasını ister (*The Divine Songs of Zarathushtra*, 1951, 46: 6-7). Ahuramazda'yı, hakikati anlatmak ve tanıtmak sadece Zerdüşt'ün değil bilgin insanın yapacağı en güzel öğretilerdir. Ahuramazda'yı tanıtmak, bu yolda yürümek Aşa'nın ışığında yapılır (48:3). Dolayısıyla doğruların yanında başka tanrısal yardımcıları da vardır; kutsal ölümsüzler (Ameşaspendler).

Mazda dininin kapsamı şu ifadelerde açık şekilde yer alır:

Ey Mazda! Sen doğruluğun fayda, yalananın ise zarar verdiği kuralına dayanan inanç ve öğretiyi herkes için gönderdin. (49:3)

Buna göre dinin temel yasası doğru ve yalan karşıtlığına dayanan inanç ve öğretilerdir. Dolayısıyla dinin kapsamı bütün insanları kuşatıcı niteliktedir. Doğrunun taraftarları Mazdaperest olurken yalananın taraftarları *Divperest* diye isimlendirilmektedir. Bir din olarak Mazdayasna'nın karşısında Daevayasna, yani *Div* tapıcılığı vardır. Zerdüşt hakikatin, yani gerçek dinin karşısında, ona düşman olan *Divperest*lerin hepsini tanıdığını söyler (44:11). Ayrıca bir rehber olarak doğrulara daima düşmanlık yapan yalancıları memnun etmeye çalışmamak gerektiğini belirtir (43:15). Bu, iyi ile kötünün mücadelesinin yeryüzünde insanlar arasında yürüdüğünü göstermektedir. Dünya hayatının ve doğruya göre yaşamının sonucu doğrunun yalana galip gelmesi, yani zaferdir (48:2). Şu ifadeler dinin tam bir özeti niteliğindedir:

İnsanların kurtuluşu için yaratılmış bu dinin koruyucusu ol ve öğretilerine kulak ver. Doğruyu konuşmak yalandan ayrı bir durumdur. Doğru konuşanların dini, en iyi ödülü alacak ve sonunda Aşâ ile birleşecektir. (49:9)

Ahuramazda'nın dini Zerdüşt'ün ve doğru insanların, Aşa ve Ameşaspendler gibi tanrısal tezahürlerin diniyken bunlar *Div*ler, *Divperest*ler, yalan ve yalancılarla mücadele ederler. Bu mücadele yeryüzündedir, ama karşılığı hem dünyada hem ahirettedir.

2. Ahuramazda: Tek Yüce Tanrı

Ahuramazda tek ve yüce tanrıdır. Gatalar Ahuramazda'yı yüce (29:7; 46:9) olarak tanımlar, fakat tek olduğunu ifade etmez. Bununla birlikte varlığına ilişkin ilk ve sonuncu (31:8) ifadesi ezeli ve ebedi, başlangıç ve son, her şeyden önce ve sonra var olan anlamı teklifine işaret eder.

Ahuramazda'nın sürekli çağrıldığı isminin "Mazda Ahûra" olduğu belirtilmiştir.(45:10) Gatalarda yaklaşık olarak tek başına Ahuramazda 16, Ahura 40, Mazda 99, Mazda Ahura 85 defa geçmektedir.

Ahuramazda'nın isim ve sıfatları arasında en açık ifade edileni yaratıcılığıdır. Ahuramazda hem ilk yaratan hem de sürekli yaratandır. Yaratması tanrısal alemde, dünyada ve ahirette işler. O hem tanrısal alemin varlıklarını hem de ruhsal ve maddi yönüyle duyular evrenini yaratmıştır. Ahuramazda yüce bir yaratıcı ve yaratılışın ruhudur. Mazda ve Spentaminu (Spenta Mainyu) her şeyin yaratıcısıdır (44:7). Buna göre Ahuramazda ruhuyla yaratır. Spentaminu ayrı şahsiyet gibi ifade edilir ve yaratılışına dair bir bilgi yoksa da Mazda'dan sonra ve evrenin yaratılışından önce var olan İkiz Ruhlardan iyi tarafın zirvesindedir. Mazda onun üstündedir. Angraminu (Angra Mainyu) ise yaratılışına dair bilgi yoksa da tek başına kötü tarafın zirvesidir.

Tanrısal alemle ilişkili olarak Ahuramazda'nın sıfatlarının tezahürleri olan Ameşaspendler de yaratılmıştır. Gûşverven'î, (29:1) Aşa'yı, (44:3) Haşetraveirye'yi (44:6) ve Yüce Armaiti'yi (44:6) Ahuramazda yaratmıştır. Bu durumda diğer Ameşaspendler ve tanrısal alemin diğer iyi varlıklarını da O yaratmıştır. Bunlar Ahuramazda ve Spentaminu'dan çıkmış, tezahür etmişlerdir. Ahuramazda Vohumenah'ın (İyi Düşünce, İyi Yaratılış) (Sular, 2022b, s. 520) babasıdır (31:8; 45:4) ve eşi benzeri olmayan İyi Düşünce Ahura'nındır. (32:2; 33:13) O, Aşa'nın babasıdır. (47:2) Armaiti O'nun iyi işler yapan kızıdır (45:4). Armaiti Ahura'nın egemenliğindedir (31:9). Suruş, Ahuramazda'nın izedlerindedir (33:5). Yine Ameşaspendlerden Haurvatat (kemal, mükemmellik ve olgunluk) (Sular, 2022b, s. 493) ve Amordad (ölümsüzlük ve ebedilik) (Sular, 2022b, s. 468) çoğunlukla beraber geçerken Ahuramazda'nın manevi gücüyle dünyadaki çabalarla erişilen (45:10; 47:1) insanda tecelli eden Ahuramazda'nın sıfatlarıdır. Bu kemal ve ebediliği Ahuramazda en kutsal manevi gücüyle verir (51:7). Bu tanımlamalar varlığı kendinden ve yaratılmamış bir varlığa işaret edemez. Dolayısıyla Ahuramazda'nın bir yaratığı ve sıfatlarının tezahürü konumundadırlar.

Tanrısal alemle ilişki kötü varlık ve güçler, öncelikle Angraminu ve *div*ler gibi kötüler hakkında Gatalarda bir yaratılış ifadesi geçmez. Angraminu, ikiz güçlerden kötü olandır (30:3) ve Spentaminu'nun tam zıddıdır. Bu ikisi diğer varlıkların özgür seçimlerinin iki tarafıdır. *Div*ler ise kötü ruhla insan arasında olup insanı kötüye sevk edendir (30:6). İnsandan ve iyi tezahürlerden ayrı tanrısal varlıklardır (29:4). *Div*lerin ebedi sevinç ve mutluluğu elde etmek için Ahuramazda'yı istemeleri gibi *Div*lerin de onu istemesi (32:1) fikri Ameşaspendlere denk kötü varlıklar olduğunu düşündürmektedir. "Bu *div*ler gerçekten iyi tanrılar mıydı?" (44:19) sorusu da bunu desteklemektedir. Dolayısıyla Ahuramazda tanrısal ya da dünyevi kötü güçleri de özgür bırakıp onlara da seçim hakkı vermiştir.

Ahuramazda her şeyi yaratandır (44:3-6). Evreni ve içindekileri; dini, evreni, dünyayı, insanı (31:11), göğü (44:4), yeryüzünü, suyu, bitkiyi, otları, aydınlığı ve karanlığı, uykuyu ve uyanıklığı, sabah-öğle ve akşam vakitlerini, mutluluğu ve mutsuzluğu, iyiyi, doğruyu, yaratmıştır (44:3-4).

Ahuramazda'nın diğer sıfat ve özellikleri de tek Yüce Tanrı olduğunu desteklemektedir. "Mazda Ahûra" ismiyle çağrılan (45:10) yüce yaratıcı (46:9) ve evrenin Tanrısı (32:8) olan Yüce Mazda (29:7) her şeyden büyüktür (53:8). Ebedi gökyüzünü kuşatan (30:5) ve dilediği olandır (29:4). O tüm kötülüklerden münezze olan, (43:5) manevi gücü ve mukaddes aklıyla işleyen (43:6; 45:6) her şeyi bilen ve haberdar olan (29:4; 32:6; 45:4; 46:19) doğru bilgiye sahip olan (44:8) ve eylemlerin sonuçlarını bilendir (32:7). Her şeyi izleyen ve görendir (31:13; 33:13).

Zerdüş'tle ilgili olarak; o Ahuramazda'nın en yüce varlığıdır (29:10). Mazda Zerdüş'tü hem doğrular hem yalancılar için rehber seçmiştir (31:2). Zerdüş'te vahiy vermiştir (44:11). Zerdüş't gibi yol göstericileri ölümsüz kılmıştır (31:6).

Ahuramazda'nın dünyevi ve uhrevi nimetleri vardır (48:1, 8; 49:12; 50:3; 51:5, 15; 28:6, 9; 29:10; 32:10, 11; 34:3, 11; 47:5.). Mazda doğruyu ve iyiyi yaratandır (31:8; 48:3). O dini, öğretisi, kutsal sözü ve doğru yolu olandır ve dini yalancıyı arındırandır (34:7; 43:3; 44:13; 45:5; 49:6, 7). O dini kurtuluş için yaratmıştır (49:9). Dini öğreten (33:13) ve en iyi söz ve davranışların ne olduğunu bildirendir (34:15). Doğru ve yanlışın karşılığının kuralını belirleyendir (43:5). Doğruluğun fayda, yalanın ise zarar verdiği kuralına dayanan inanç ve öğretiyi herkes için gönderendir (49:3). Bu yolda rehber ve yardımcı olandır (50:7; 46:9). İyi dinin öğretilerini nasip edendir (53:4). Mazda İyi Düşünce'yi öğreten öğretmendir (31:17).

Dünyevi konularda; Mazda dünyanın yaratıcısı, dünyayla huzur veren, Armaiti'yi yeryüzünün önderi ve düzenleyicisi kılandır (47:3). O övülen, (28:7) insan tarafından memnun edilmesi gereken (30:5), ibadet edilmeye layık olan (28:9), dua ve ibadet edilen (45:8), af ve bağışlanma dilenilen (33:11), yalana karşı yardım eden (31:4), yalancılara doğrulara zarar vermesini önleyen (29:5), koruyan (34:7), düşmanlarına karşı zafer veren (34:), yalancılara karşı koruyan ve zafer veren (44:14), müjdeleyen ve emir veren (31:3), insanın yapması gerekeni ve namazı-ibadeti bildiren (33:7), insanın hedefini bildiren (33:8), cennetle müjdeleyen (44:8), manevi egemenliğiyle dürüst bir şekilde yaşayan yoksullara mutluluk bahşeden (53:9) ve ibadet edeni kurtuluşa ulaştırandır (51:2). O insana güç ve kudret (33:12; 28:7; 45:10), sağlık (45:10) ve iyi ödül olan manevi güç verendir (51:21).

Ahiretle ilgili hususlarda; duaların ve iyiliği arzulanın karşılığını veren (28:10), maneviyatıyla affeden (28:11), insanların fiillerini yargılayan (31:8) ve insanların davranışlarını değerlendirecek en iyi yargıçtır (46:9). Sonuçta kutsal aklıyla iyi ile kötüyü birbirinden ayıracaktır (48:4). Mazda'nın cenneti (30:10) vardır ve O cennete yerleştiren (50:2), ibadet edeni manevi egemenliğinde kurtuluşa ulaştıran (51:2), nimet ve ödül veren (48:8) ve cennette görülen ve kendisiyle konuşulandır (33:6, 12). İnsana ebedilik, doğruluk, olgunluk (34:1) ve aydınlık (33:13) verendir. Mazda kemale ve ebediliğe ulaştıran (47:1), ruha olgunluk ve ebedilik (33:9), kurtuluş (45:7; 46:12; 51:2) ve huzur verendir (46:12; 51:20). Yol göstericileri ölümsüz kılan (31:6) cezayı takdir eden (32:6) ve yalanın taraftarlarına ceza verendir (32:12). Şu söz Ahuramazda'nın ahiretle ilişkisini özetler niteliktedir:

Düşünce ve davranışta dostu olana kendi tanrısallığı ve liderliğiyle, sonsuzluğu, doğruluğu, olgunluğu, ebediliği, manevi egemenliğini, yardımını ve iyi düşünceyi bağışlayacaktır. (31:21)

3. İkiz Ruhlar: Spentaminu ve Angraminu

Yaratılışın başlangıcında ikiz güç veya ilkel ruh vardı (*The Gathas*, t.y., 30:3); *Translation of Gathas*, t.y., 30:3). İkiz ruhlar yaratılmış her şeyin özünü, varlıkların iki yönünü ifade etmektedir. Burada başlangıç her şeyin ilki (31:8) Ahuramazda'dan sonraya ve yaratılmış evrenden önceye işaret eder. Bu, İkiz Ruhların sonradan olma olduklarını gösterir. Aynı doğrultuda Taraporewala ilk yaratılanlar (*The Divine Songs of Zarathushtra*, 1951, 30:3) İrani ise kendiliğinden aktif olanlar şeklinde çevirmiştir. Gatalarda konuları bu olsa da İkiz Ruhların düalizm ya da monoteizm kapsamında olduğuna dair çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Meçin, 2019a, ss. 169-184).

İkiz Ruhlar Spentaminu ve Angraminu diye isimlendirilmişlerdir. Kutsal manevi güç anlamındaki Spentaminu Gatalarda Ahuramazda'nın manevi gücü ve en yüksek sıfatı olup O'nunla aynılığı ifade etmektedir (Sular, 2022b, s. 512). Angraminu Gatalarda 45:2'de iki defa geçer. Düalist Zerdüştilikte kötü tanrı makamındaki Ehrimen'e dönüşür (Sular, 2022b, s. 479). Bazı araştırmacılar *angra* kelimesinin Gatalarda zalim, kötü, düşman ve şeytan anlamında kullanılmasına rağmen ikizlerden kötü için Angraminu değil de yalancı, düzenbaz anlamında *drugvao* kelimesinin kullanıldığını belirtmiştir (Alıcı, 2012, ss. 60-61). Ancak burada isimden ziyade anlam konuyu açıklığa kavuşturmaktadır. Dolayısıyla ismi ne olursa olsun Kutsal Ruh'un karşısında bir kötü ruh vardır.

Yaratılışın başlangıcında Kutsal Olan Ruh, Kötü Olan Ruh'a farklarını açıklarken düşünce, söz, eylem, akıl, inanç, öğreti, din ve ruh bakımından aynı olmadıklarını söyler (45:2). Tamamı maddi olmayan bu unsurlar kötünün ve kötü olanın özelliklerinden hareketle söylenmiştir. Böylece sadece ruhsal varlığı bulunan kötü olandan Kutsal Ruh'un manevi üstünlüğü de vurgulanmıştır. Bu özellikler ayrıca seçimi etkileyen ve seçimde kullanılan iki yöne de işaret etmektedir. Hemen ardından gelen söz tercihe işaret eden hayatın temel ilkesidir:

Mazda'nın Kutsal Sözüne itaat etmeyenler, Onlar için hayatın tek sonu kederdir. (The Divine Songs of Zarathushtra, 1951, 45:3)

İkiz Ruhlar öğretinin temeli olan düşünce, söz ve davranışta biri iyi diğeri kötü olan iki karşıt güçtür. Öz itibarıyla tüm yaratılmışlarda bulunmaları varlıkların iki yönü olan yaşam ve ölüm yönünü oluşturur:

Bu iki güç bir araya geldiklerinde hayatı ve ölümü yarattılar. (30:4)

Hayat ve ölüm yaratılmışlar için geçerlidir, İkiz Ruhlar bunları meydana getiren prensiptir. Ölüm ve pişmanlık kutsal sözleri Spentaminu'nun bildirdiği şekilde yerine getirmeyenlere hayatın sonunda gelecektir (45:3). Hayatı ve ölümü yaratan veya meydana getiren İkiz Ruhlar bunu hem tanrısal alem hem de duyular alemi için gerçekleştirmektedir. Buradaki yaratma, yaratılışın iki temel özünü meydana getirmedir. Spentaminu'nun yaratıcılığına bir yerde işaret edilir. Buna göre Mazda ve Spentaminu her şeyi yaratandır (44:6). Burada yaratılmış evrenin her şeyinde bu iki özün bulunduğu, yaratılışın çekirdeği olmaları kastedilir, dolayısıyla asıl yaratıcı ezeli Ahuramazda'dır. Ayrıca burada karşıtların yaratılışı, ruh ile beden, mana ile maddenin, ışık ile karanlığın bir araya gelmesi ve karışması yoluyla dünya ve içindekilerinin yaratılmasını ifade eder. Ancak kötü olan, *Divler* gibi, sadece ruhsal olarak vardır, etkisi metafizikselidir.

Yaratılmışlar için seçme hakkı bu İkiz Ruhla başlar. Nihayet varlığın sonu geldiğinde, yani ahirette İkiz Ruhlardan iyiyi ve doğruluğu seçenler İyi Düşünce'nin zirvesine çıkarken kötüyü seçenler yalanın zirvesine ulaşır (30:4). Bunlardan Ahuramazda'yı isteme özgürlüğü bulunan *Divler* (32:1) dünya hayatında kötüyü seçmede çeldirici ve aldatıcıdır. Ancak iyiler Ahuramazda'yı isteyerek doğruyu seçerler (30:5-6).

Ahuramazda Spentaminu'nun babası olarak tanımlanırken aynı yerde bu güzel dünyanın yaratıcısının ve insana huzur verenin Mazda olduğu belirtilir (47:3). İkisinin yaratıcılığı ise şu şekilde ifade edilir:

Ey Mazda! Seni ve Spentaminu'yu her şeyin yaratıcısı olarak tanımaya gayret ediyorum. (44:6)

Gatalarda Ahuramazda'nın her türlü varlığın, her şeyin yaratıcısı olduğu açıktır. Ancak kötünün yaratıcısı olduğuna dair açık bir ifade yoktur. Dolayısıyla aynı düzeydeki tanrısal varlıkların aynı düzeyde yaratılışa veya başlangıca sahip olmaları beklenir. Ayrıca bu iki gücün işleyişi tanrısal alemde Ameşaspendler gibi iyi güçler ve *Divler* gibi kötü güçlerde, dünya hayatında ise dünya düzeninde ve insan hayatında gerçekleşir. Bu bir seçimi de ifade eder ve ikisi de nihayetinde karşılığını ahirette bulacaktır.

4. Ameşaspendler: Ahuramazda'nın Suretleri

Ameşaspendler Tanrı'nın sıfatlarının birer tezahürüdürler. Ahuramazda'nın parıltıları diye de tanımlanırlar. Bu, tanrının tüm olarak değil belirli vasıflarıyla tezahür etmesidir. Bu tezahürler tanrısal alemde ve yaratılmış evrende ve insanda potansiyel olarak mevcuttur. Tanrı yaratılışta tüm iyi varlıklara sıfatlarını zerk etmiştir. İnsanın da özünde Tanrı ve sıfatları vardır. Ameşaspendler evrende ve insanda birlikte çalışırlar (Taraporewala, 2002, s. 61) ve insan kendisinde Aşa'yı, Vohumenah'ı, Armaiti'yi ve Haşetraveirye'yi bunların ışığında ve yardımıyla kendisinde birleştirdiğinde Kemal'e (Haurvatat) ulaşır ve tanrısal bütünlüğü elde ederek Ahuramazda gibi Ölümsüz (Amordad) olur, O'nunla birlikte cennette yaşar. Bu, Ahuramazda'nın ve Zerdüş'tün dinini hayata geçirmek ve ahirette O'nunla birlikte olmak anlamına gelir. Bunların karşısında yer alan kötüleri seçenler ise ebedi cehennemde kalır.

Ameşaspend kutsal ölümsüzler anlamındadır. Gatalarda bu kelime geçmese de kutsal, pak, ilerletmek, güçlendirmek, cömert anlamındaki *spend-spenta* terimi olağan ve yaygın bir kelimedir (Boyce, 2012a). *Ameşa* ise olumsuzluk eki a- ile ölüm anlamındaki *meşa* kelimesinden oluşmuş olup tamamı *kutsal ölümsüzler* anlamındadır (Meçin, 2019b, s. 144).

Gatalarda Ameşaspendlerin sayısı altıdır, tek bağılıklarıysa Ahuramazda'yadır. Onlar Ahuramazda'nın altında O'na en yakın ve *ized* adı verilen iyi varlıkların üstünde iyi manevi güçlerdir. Her birisinin Ahuramazda'nın kendisine verdiği ve yerine getirdiği görevi vardır (Sular, 2022b, s. 467). Ameşaspendlerin iki yönü vardır, ilkinde Ahuramazda'dan alıcı konumundadırlar. İkincisinde ise evrene ve insana aldıklarını verici konumundadırlar. Dolayısıyla insanlar hem Ahuramazda'yla doğrudan bağlantı kurabildikleri gibi O'nun sıfatı konumundaki tezahürleri vasıtasıyla da ilişki kurabilirler.

Sular çevirisinde Ameşaspend ismini bir defa kullanmış ve üç yerde onlara işaret eden ifadelere yer vermiştir. Hepsinde Mazda'yla birlikte ve O'nun sıfatlarının yerini tutar şekilde geçer. İlki bir duadır:

Aşâ'nın ışığında doğru bilgiye sahip Ahuramazda ve onunla beraber olan Ameşaspendleri övüyorum. (45:6)

Aynı şekilde işaret edilen yerlerden ilkinde "Ey Mazda! Ey Kutsal Ölümsüzler!" (31:4), ikincisinde onlar vasıtasıyla Ahuramazda'nın zafer vermesi istenir (34:11). Üçüncüsünde ise onlara "Ey Birbirine Bağlı Olanlar" diye seslenilmiştir (51:20). Buna göre Aşa doğruluk, gerçek, düzen ve kanunla ilgilidir. İnsanın Mazda'nın doğruluğunu ve nizamını elde etmesi ve istikamet bulması anlamına gelir. Bu düzen ve istikamet bir tarafında düşünce, zihin, akıl ve tefekkürle ilgili olan Vohumenah vardır. Gatalarda sıklıkla beraber zikredilen bu iki sıfat insanda akılla doğruluğu ihdas etmeye işaret eder. İstikamet akıl ve kalp dengesiyle kurulur. Dolayısıyla akılla ilgili olan Vohumenah'la sevgi, aşk ve alçak gönüllülük elde edilmiş olurken kalple ilgili olan Armaiti'yle ulaşılan iman dengeyi ve ardından istikameti getirir. İnsan kalbi ve aklıyla dengesini kurduğu istikametini güç ve egemenlikle korur. Böylece Ahuramazda'nın egemenliği ve ışığı olan Haşetraveiry'e'yi elde ettiğinde insan Ahuramazda'nın evrene yerleştirdiği düzenini kendisinde kurmuş olur. Hayat boyu oluşturulan bu nizam nihayetinde Kemal'e ve mükemmelliğe ulaşır. Böylece ruh ahirette Ölümsüz olur. Buna göre Ameşaspendleri varlığa yerleşme ve düzenini oluşturma sürecine göre şöyle sıralamak uygun olur: Aşa, Vohumenah, Armaiti, Haşetraveiry'e, Haurvatat ve Amordad. Bu nedenle Ameşaspendler aynı sırada evrende birlik ve düzeni oluşturan bitki, hayvan, yeryüzü/toprak, maden, su ve bitkilerin/otların koruyucusu konumundadırlar.

4.1. Aşa

Aşa ve diğer bir biçimi *Aşavehišta* terim olarak doğru, hak, hakikat, adalet, dünya düzeni, yaradılışın ebedî kanunu, mükemmellik ve Mazda'nın tekrar eden düzeni gibi anlamlara gelmektedir. Gatalarda Ahuramazda'nın önemli tezahürlerinden biri olup en fazla dikkat çeken Ameşaspend'dir. Ahuramazda Aşa'yı düşünce ve akıl gücüyle yaratmıştır. Ahuramazda Aşa'nın babası diye tanımlanır. Aşa duyular aleminde bitkilerin koruyucusudur, bitkiler onun yardımıyla yaratılmıştır (Sular, 2022b, s. 469). Gatalardaki Aşa'yla ilgili verilere göre Aşa'nın en önemli anlamının doğrulukta istikamet olduğu tespit edilmiştir.

Gatalarda doğru, gerçek ve hakikat anlamında da çevrilebilen kelimeyi Sular Gataları çevirisinde 53 (*Avesta*, 2022, ss. 35-68), Firouz Azargoshasb 76 (*Translation of Gathas*, t.y., ss. 1-39), Taraporewala 109 (*The Divine Songs of Zarathushtra*, 1951, ss. 31-857), Irani ise sadece 8 defa Aşa diye çevirmiştir (*The Gathas*, t.y., ss. 14-53). Bunun temel nedeni Aşa'nın Gatalarda iki şekilde yer almasıdır. Birincisi kişileştirmeye meyilli Ameşaspend ismi olarak kullanılmasıdır. İkincisi ise Mazda Dini'nin ve Zerdüşt'ün öğretisinin merkezinde bulunan iyi ve kötü, doğru ve yanlış karşınının iyi tarafını Aşa'nın temel anlamı olan doğru ve doğru olanın kuşatmasıdır. Bu nedenle doğru veya Irani (Irani, 1994, s. 29:2; s. 2) gibi "Truth" (Hakikat, Gerçek) şeklinde çevirenler her ikisine birden göndermede bulunmaktadır. Dolayısıyla doğru ve gerçek öğretinin iyi tarafını ifade ederken her şeyin özünde Aşa'nın bulunduğunu, ancak onu seçmek gerektiğini vurgular. Buna göre Aşa'nın karşısında yalan ve yalancılar vardır.

Kişileştirmeye meyilli olan noktada Aşa Ahuramazda tarafından yaratılışın başlangıcında yaratılmıştır ve O Aşa'nın babasıdır (44:3; 47:2; 45:4). Ancak Ahuramazda ile Aşa'nın aynı olduğuna dair ifadeler de vardır. Bunlardan birisi yaratmada birliktir. Aşa'nın evrenin yaratıcısı olduğunu Ahura söylemiştir, ancak bu yaratıcılık "Her zaman iyi düşünce aracılığıyla doğrunun ışığında" (46:9) gerçekleşir. Diğer "Mazda Ahûra, Aşâ'nın ışığında hayatın başlangıcında yeryüzünde otları yarattı." (48:6) Buna göre ilk yaratılışta Ahuramazda'nın bitkilere Aşa vasıtasıyla kendi ışığını, doğruluk temelli düzenini ve bunun koruyucusu olarak da Aşa'yı yerleştirmiştir. Dolayısıyla buna göre Aşa Ahuramazda'nın tezahürü konumundadır. İkincisi iradede birliktir (29:8). Yaratmada olduğu gibi Aşa'da Ahuramazda'nın kısmi varlığı vardır. Üçüncüsü ise hem aynı oldukları hem de olmadıklarını gösteren ikisine birlikte seslenmedir:

Ey Mazda Ahûra! Ey Aşâ! Senin için söylenen gerçekler mutlaka doğru aklın ve düşüncene dayanır. (49:6)

Aşa'ya Mazda'yla birlikte seslenme aynılığına işaret eder, çünkü hem duada yönelim Ahuramazda'yadır hem de duanın sözlerinde Aşa'ya denk olan doğru akıl ve iyi düşüncenin Ahuramazda'ya dayandığı belirtilmektedir. Bu nedenle Aşa Ahuramazda'nın bir sıfatı ve tezahürü konumundadır. Fakat Aşa'nın kişileştirildiğini gösteren işaretler de vardır. Bunu, Aşa'nın yükselmiş ellerle Ahura'yı övmesinde/ibadet etmesinde (29:5) ve insanların da Aşa'ya dua edip onu övmelerinde

(28:7; 29:10) görmek mümkündür. Bunlar Aşa'nın (ve diğer tanrısal varlıkların) hem Ahuramazda hem de insan olmadıklarını gösterir. Aşa'nın sınırlı olduğunu gösteren bir konu da Ahuramazda'nın ona evrende biçtiği makam ve görevdir. Buna göre şafak Aşa'yı ve güneş ışığını temsil eder, bu nedenle Aşa ışığı, ışık alemini korur. Ayrıca Gatalarda en önemli ibadet şafak vaktinde Ahuramazda'ya dua ve tapınmadır (50:10; 46:3).

Aşa'nın özelliklerinden hareketle iki yönü olduğu anlaşılır. Aşa (ve diğer Ameşaspendler) Ahuramazda'dan insana gelen ve insandan Ahuramazda'ya giden yolda aracı konumundadır. Ahuramazda'dan Aşa vasıtasıyla dünyada doğruluk ve iyilik isteme ve bunun karşılığında gelecek olan ahireti isteme söz konusudur. Bu hususlar Gatalarda hem kişileştirilmiş Aşa hem de Aşa'nın anlamı olan doğruluk ile ifade edilmişti, özellikle ikincisi metnin hemen her cümlesinde yer almıştır. Dolayısıyla Gatalara göre Aşa tek başına işlemez. Çoğunlukla Ahuramazda ile beraber O'nun doğruluk sıfatının tezahürü olarak rol oynar ve bu rol kendi başına eksiktir. Bu nedenle Ahuramazda'nın tezahürleri olan diğer Ameşaspendlerle birlikte işleyerek kemale doğru gitme söz konusu olur. Bu işleyiş önce dünyada, başarılı olursa sonra ahirette geçerlidir. Ahiretteki ödül dünyada elde edilenlerle kazanılır. Bunlardan birisi Aşa'dır (31:3). Dünya'da doğrular Mazda'ya ve Aşa'ya layık olan günlük dua vakitlerinde ibadet etmelidir (34:3). Aşa'yı övme ve ibadet etme doğru yoldur (50:4; 50:9). Aşa, manevi egemenliğin ve iyi düşüncenin rehberlik yaptığı kişiye gelir (50:3, 5) ve bunun için çağırılır (51:10). Aşa'yla istişare edilir (51:11). O, insanda maddi hayatı artırır (33:11; 43:16). Ahuramazda Aşa'nın ışığında tanıtılır (48:3). Ahura'nın kutsal sözleri ve öğretisiyle yalandan arınma Aşa'nın ışığında gerçekleşir (44:13).

İnsanın ahirette Ahuramazda'yla birlikte olmasını sağlayan iyi düşünce iyi söz ve iyi davranış yeryüzünde Aşa, diğer Ameşaspendler ve iyiler vasıtasıyla elde edilir (51:2):

Ey Ârmaîti! Yüce Aşâ'ya riayet etmem için iyi düşüncenin ışığındaki hayatın mükâfatını bana nasip et. (43:1)

Burada Aşa Armaiti ve Vohumenah ile beraber işler. Ameşaspendlerin öz olarak bulunduğu insanın ise Ameşaspendleri, dolayısıyla iyi ve doğruyu istemesi, ona yönelmesi ve onu seçmesi gerekir:

Ey Mazda! Ey Aşâ! Ey Vohûmenah! ... dünya hayatının her değişiminde gönülden gelen dua ve ibadetle size gelmem için bana rehberlik edin. (34:6)

Müjdelenen eşsiz cennete giden yol yine Aşa'yla yürünür (44:8).

"Doğruluğun (Aşa'nın) takipçileri iyi düşüncenin (Vohumenah'ın) zirvesine" ulaşacaklardır. (30:3)

Aşa'nın ışığında doğru bilgiye ulaşanlar Aşa'nın, diğer Ameşaspendlerin ve Ahura'nın manevi egemenliğinin koruması altında olacaktır (49:5).

Doğru konuşanların dini, en iyi ödülü alacak ve sonunda Aşâ ile birleşecektir. (49:9)

Kurtulan insan ahirette Mazda ve Aşa yanında diğer iyilerle birlikte olacaktır. Ebedi yaşam verilen kişi Aşa'nın dostudur (46:13). Ödül de ceza da Aşa'nın yardımıyla verilir (47:6; 32:6). Aşa'nın yardımıyla Ahura'dan bedeninin ebedi mutluluğu istenir (33:10). Aşa ebedî bir hayat sunmakta ve Mazda'nın manevi egemenliğini artırmaktadır (34:11).

4.2. Vohumenah

İyi düşünce ve iyi yaratılış anlamına gelen Vohumenah Gatalarda Ahuramazda'nın tezahürlerinden biridir. Vohumenah Ahuramazda'nın düşüncesi, manevi aklı ve bilgeliği olup insanda da içkin olarak vardır. Maddi alemde ise hayvanların koruyucusudur. Ahirette insanların davranışlarının değerlendirmesini yapacak, doğruların ruhlarının cennete yerleşmesini sağlayacaktır (Sular, 2022b, ss. 520-521). Vohumenah insanda Mazda'nın aklı olarak var olur. Akıl seçimin sebebi ve aracıdır.

Sular, çevirisinde Vohumenah'ı 31 ve iyi düşünceyi 86 defa kullanmıştır (Avesta, 2022, ss. 35-68). Firouz Azargoshasb Vohuman biçiminde 68 (Translation of Gathas, t.y., ss. 1-39), Taraporewala Vohu Manu biçimiyle 94 (The Divine Songs of Zarathushtra, 1951, ss. 31-857), İrani ise Vohu-Mana şeklinde 2 defa ve İyi Akıl anlamında 103 defa çevirmiştir (The Gathas, t.y., ss. 14-53).

Ahuramazda İyi Düşünce'nin yaratıcısı (44:3) ve babasıdır (31:8; 45:4). Vohumenah Ahuramazda'ya aittir ve eşi benzeri yoktur (32:2). Dolayısıyla Ahuramazda'dan kaynaklanan İyi Düşünce evrende ve insanda içkin şekilde vardır. Vohumenah diğer Ameşaspendler gibi insanla Ahuramazda arasında aracı konumundadır. Ahuramazda'nın tezahürü olarak ondan aldığı insana ve tüm yaratılanlara ulaştırırken insan da ondan aldığıyla Ahuramazda'ya ulaşmış olur. Buna göre insan dünya hayatında edindiği tanrısallık ve biriktirdiği iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışla ahirette Ahuramazda ve Vohumenah'la bir olur. Dolayısıyla Vohumenah insanda dünya için ve ahiret için olmak üzere iki şekilde işler.

Vohumenah, Ahuramazda ile Zerdüş't arasındaki ilişkide iletişim varlığı, yani vahiy taşıyıcısıdır (43:7-16) ve insanın dünyada elde etmesi gerekenlere yardımcıdır:

Vohûmenah yanıma geldiğinde bana huzur içinde düşünmenin bilgi elde etmenin en iyi yolu olduğunu öğretti. Ayrıca bir rehberin, yalancılara memnun etmeye çalışmaması gerektiği konusunda uyardı. Çünkü onlar doğrulara daima düşmanlık yaparlar. (43:15)

Vohumenah'ın da elde edilmesi gerekir, ama bunu sağlayan Ahuramazda'dır. Ahuramazda insana İyi Düşünce'yi öğreten öğretmendir (31:17). Yaratıcı Zerdüş't'e emirlerini İyi Düşünce'nin ışığında bildirir (50:6). Ahuramazda iyi düşüncenin yardımıyla dinin rehberine en iyi mükafat olan ölümsüzlük verir (31:6). Her şeyi bilen Ahuramazda en iyi düşüncesiyle cezayı takdir ederken (32:6) kötü öğretmen iyi düşüncenin sonuçlarından mahrum eder (32:9). Mazda, Vohumenah ve diğer Ameşaspendler amellerin karşılığını verirler (34:11;43:16) ve onlardan ahirette amellerin karşılığı verilirken bağışlanma dilenilir (33:11).

İyi Düşünce yaklaşık 17 yerde Aşa ile birlikte zikredilirken dünya hayatı bunların ışığında² doğrulardan olarak yürünür ve bu hayat ahireti kazandırır. Ruha yardımcı ve ışık olan Aşa ve Vohumenah'tır (50:1). Aşa ve Vohumenah'ın tanrısal sevgiyi artıracak öğretileri vardır (51:21). İyi insanın ruhu doğruluğa bağlı ve iyi düşüncelidir (34:2). Aşa, iyi düşüncenin rehberlik ettiği kişiye yönelir (50:3). Vohumenah eylemleriyle tüm evreni Aşa'ya götürür (43:6). Doğruluğun takipçileri İyi Düşünce'nin zirvesine ulaşacaklardır (30:4). İkisinin ışığında dünyada sağlık ve güç elde edilir ve manevi egemenlikte (Armaiti) kemal ve ebediliğe ulaşılır (45:10). Dolayısıyla Ameşaspendler birlikte işler, yani etkinliği birlikte gerçekleştirirler.

Vohumenah dünya hayatında kurtuluş için elde edilmesi gerekenlerle alakalı olarak zikredilir. Buna göre Ahuramazda nimeti olan İyi Düşünce'yi dostu olan inanana verir (31:21). Bu manevi güç, zeka ve bilgeliktir, (29:10: 51:21) yani Mazda'nın öğretisidir ve İyi Düşünce'yle idrak edilen doğru bilgidir (34:10; 31:22). İdrak İyi Düşünce eylemleriyle ve övgüyle Mazda'ya yönelerek (50:9) ve İyi Düşünce'nin ilahileriyle (51:16) elde edilir. İnsan bu yolda Vohumenah ile istişare eder, (47:3) onun liderliğinde Mazda'nın ödülünü kazandıran daha iyi olanı seçer (31:5). Böylece düşünce ve davranışlarını sadece Mazda için yapan yüce bir insan olur (34:2). İyi düşünce ibadetlerle gözetilir (28:11; 30:1; 50:4). Mazda, Aşa ve Vohumenah'a dua ve ibadetle ulaşılır (34:6). Canı gönülden inancını İyi Düşünce'yle birleştiren ve Armaiti'ye bağlanan kişi Aşa'nın ışığında doğru bilgiye ulaşır ve bu üçüyle birlikte Ahura'nın manevi egemenliğinin korumasındadır (49:5; 48:3). Vohumenah kötü, yalancı ve zalime karşı inananların koruyucusudur (46:3). İnananların iyi düşünceyle hareket etmeyenlerden uzak durmaları, (44:12) İyi Düşünce'ye gönülden bağlı olanlara ise öfkelenmemeleri emredilmiştir (48:7). Neticede Ahuramazda, İyi Düşünce vasıtasıyla ruha hem bu dünyayı hem ahireti kuşatan kemali ve ebediliği verir (33:9).

Nihai hedef olan cennet İyi Düşünce cennetidir (30:10; 32:15; 33:3). Zerdüş't ruhumu, iyi düşünceyle en yüksek cennete götüreceğim der (28:4). Zerdüş'tün müjdelediği Gerezman cenneti, yani kurtuluş iyi düşüncenin ışığında ve doğruluğun bir nimeti olarak müjdelenmiştir (51:15). Bedenin ebedi mutluluğunda (33:10) veya en iyi mükafat olan ölümsüzlükte Vohumenah'ın da yardımı vardır (31:6). İyi düşünce ebedi olarak bahşedilir, böylece daha iyi bir hayat verilir (28:8). Ebedî bir yaşam iyi düşüncenin egemenliğinde elde edilir (33:5). Mazda, Vohumenah ve diğer Ameşaspendler herkese amellerinin

² Mehmet Emin Sular, çevirisinde 76 defa ışığında ve 10'unda yardımcı ifadesini kullanırken aynı cümlede birkaç Ameşaspend'in ışığı ve yardımını kastetmiştir. Buna göre 41 defa doğrunun ışığı ve yardımcı 28 defa İyi Düşünce'nin ışığı ve yardımcı şeklinde çevirmiştir. bkz. Avesta, ss. 35-68.

karşılığını verir (33:11; 43:16) ve manevi egemenliği artırır, ebedi bir hayat sunarlar (34:11). Aşa'nın Mazda tarafından ebedi bir yaşam verilen dostunun varlığını Vohumenah artırır (46:13). İyi düşünceye bağlı olanlar, iyi ve bilginler, Ahuramazda'nın cennetine (48:7) Vohumenah'la gireceklerdir (44:8). Bu, cennette Ahuramazda ve Vohumenah'la birlikte olmak anlamına gelir. Mazda en iyi düşünceyle cezayı takdir eder (32:6). Kötü öğretmen ise iyi düşüncenin sonuçlarından mahrum eder (32:9).

4.3. Armaiti

Armaiti Ahuramazda'nın tezahürlerinden biridir. Manevi açıdan sevgiyi, aşkı, alçak gönüllülüğü ve hoşgörüyü ifade eder. Maddi âlemdeki görevi ise yeryüzünü korumaktır (Sular, 2022b, ss. 468-469). Boyce, adanmışlık diye isimlendirdiği Armaiti'nin Gatalarda altı defa (33:13; 34:9, 10; 49:2; 51:4, 11) cömert, kutsal anlamındaki Spenta kelimesiyle birlikte Spenta Armaiti şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (Boyce, 2011c). Gataların verileri Armaiti'nin kalple ilgili olduğunu, dolayısıyla imanı vurguladığını göstermektedir. Vohumenah'la akıl ve Armaiti'yle kalp insanda bir dengeye işaret eder.

Sular, çevirisinde Armaiti'yi 33 ve sevgi ve aşkı 13, sevinci 5 defa kullanmıştır (Avesta, 2022, ss. 35-68). Firouz Azargoshasb 23 defa Armaiti ve 35 defa Sevgi şeklinde çevirmiş ve Armaiti'yi saf sevgi, inanç, bağlılık, nezaket, kalp ve sezgi ile ilişkilendirmiş ve sevginin, sabrın, inancın, alçakgönüllülüğün, içsel arzuların ve fedakarlığın sembolü olarak tanımlamıştır (Translation of Gathas, t.y., ss. 1-39). Taraporewala ise 39 defa kullandığı Armaiti'yi 2 defa Spenta ve 9 defa Holy sıfatıyla birlikte çevirmiştir. Sevgi ve Aşk'ı (Love) yaklaşık 72 defa kullanmıştır (The Divine Songs of Zarathushtra, 1951, ss. 31-857). Dinshaw Irani ise Armaiti'yi 20 defa kullanmış ve bunların çoğu İyilik ve Doğru Fikirlilik Ruhü ile vasıflandırılmıştır. Ayrıca toplamda yaklaşık 30 defa müstakil olarak Cömert Ruh, Dindarlık (Ruh), Kutsal Ruh, Doğru Fikirlilik Ruhü, İyilik Ruhü ve Şefkat Ruhü şeklinde çevirmiştir (The Gathas, t.y., ss. 14-53).

Ahuramazda tarafından yaratılan (44:6) ve O'nun egemenliğinde olan (31:9) Armaiti Mazda'nın kızı (45:4), övülen kutsal ruhu ve sevgi dolu lütfudur (33:6) (Translation of Gathas, t.y., 33:6). İnsanlar Ahuramazda'yı Armaiti'nin yardımıyla överler (45:10). Armaiti'ye nidada bulunulması (28:1,7; 31:4; 33:11,13) Ahuramazda'yı temsilen durduğu makama ve O'nun vasfı olan özelliğine, dolayısıyla Mazda'ya tapınıldığını göstermektedir.

Armaiti yeryüzünün önderi ve düzenleyicisidir (47:3). Aynı zamanda dünyanın imarında önemli bir noktada yer alır. Aşa iyilere yöneldiğinde dünya Armaiti'nin gayretleriyle ilerler ve artar (46:12). Tanrısal güç ve akıl eylemleriyle evreni doğruya götürürken Armaiti doğrunun liderine kutsal akla yönelmesi için rehberlik yapar (43:6). Bu gerçekleştiğinde iyi ve doğru işler yapan bilgin hükümdarlar Armaiti'nin ışığında halkını yönetir (48:5).

Armaiti, Gatalarda çoğunlukla dünya hayatıyla ilişkili olarak zikredilirken ahiretle ilgili daha az ilişkilendirilmiştir. Dünya hayatında ise diğer Ameşaspendlerle bağı ve doğru dini elde etmede etkisi ve rolü işlenmiştir. Buna göre Ameşaspendlerin dünyada ve insanda birlikte işlemesi söz konusudur. Bu noktada Armaiti Aşa'yla bağlantıyı Vohumenah ile birlikte kurar. Bu nedenle Sevgi (Armaiti) Doğruluğun (Aşa'nın) kaynağıdır (34:10). Parlak doğru Tanrısal Sevgi'nin dostudur (32:2). Aşa'ya Armaiti'yi takip ederek ulaşılır (43:10). Doğru, sevgiyle birlikte (46:16). Mazda'dan yalana karşı galip gelmek için Aşa, Armaiti, Vohumenah ve Haşetraveirye'nin ışığında yardım istenir (31:4). Bu dördünden amellerin karşılığı verilirken bağışlanma dilenilir (33:11). Haşetraveirye ve Vohumenah evreni eylemleriyle doğruya götürürken Armaiti rehberi kutsal akla yönlendiren yol göstericidir (43:6). Ameşaspendlerin insanda işleyişine göre Aşa insana yönelir, Armaiti'nin gayretleriyle dünya ilerler, Vohumenah bunları birbirine bağlar ve Mazda huzur ve kurtuluş bahşeder (46:12). Zerdüş, sevgi ve hoşgörüyü temsil eden Armaiti'yi seçip Mazda'dan Aşa'nın güç, Armaiti ve Haşetraveirye'nin aydınlık, Vohumenah'ın amellere mükafat vermesini diler (43:16). Armaiti İyi Düşünceyle birleşirse diğer Ameşaspendlerle birlikte Mazda'nın manevi egemenliğinin korunması altına girilir (49:5). Manevi egemenlik kemal noktasını da ifade eder. Ardından ahirette ölümsüzlük gelir.

İnsanın ahiret için dünya hayatını şekillendirmesinde Ameşaspendler rol oynarken Armaiti'den Doğruluğun yardımıyla dini öğretmesi ve aydınlatması istenir (33:13). Armaiti Mazda'nın dinini öğrenenlerin karakterini (44:10) iyi yönde etkiler. Ameşaspendler namazla övülür, onlardan Tanrısal

sevgiyi artıran Aşa ve Vohumenah'ın öğretileri istenir (51:20). İlahilerle, (28:3) dua ve övgüyle ve Armaiti aracılığıyla Mazda'dan güç, mutluluk, sevinç ve ebedilik istenir (28:1,6; 33:12; 45:10; 48:6; 51:2). Armaiti yol gösteren (31:12) ve kötülüklerden arındırandır (51:21). İyi ve bilgin bir hükümdar Armaiti'nin ışığında yönetir (48:5). Dünya Armaiti'nin çabalarıyla ilerler, diğer Ameşaspendlerle kurtuluş gelir (46:12). Armaiti kurtuluşu müjdeleyendir (44:5). Aşa, Vohumenah ve Armaiti ebedi bir hayat sunar ve Mazda'nın manevi egemenliğini artırır (34:11). Mazda iyi düşünce, söz ve davranışlarıyla iyi ve doğru yolda olanı Armaiti ve Haşetraveiryeyeyle kemale ve ebediliğe ulaştırır (47:1). Yalanın öğretmeni ise sevgiyi bilmeyendir (49:2).

Ahirete yönelik olarak Armaiti, Aşa'ya uyulması için İyi Düşünce'nin ışığındaki hayatın mükafatını verir (43:1). Armaiti'nin çaba ve çalışkanlık verdiği kişi Haşetraveiryeye, Vohumenah ve Aşa'yı takip ederek yücelir. Böylece ahirette erimiş demirden kurtulur (30:7). Aşa, Armaiti, Vohumenah ve Haşetraveiryeye'nin ışığında Mazda'dan yardım istenir (31:4). Bu dördünden amellerin karşılığı verilirken bağışlanma dilenilir (33:11). Spentaminu ve Ateşi'nin ışığında Armaiti ve Aşa'nın yardımıyla Mazda doğrulara ödül kötülere ceza verir (47:6). Mazda'nın sarayı doğrunun sevgiyle birlikte olduğu cennettir (46:16).

4.4. Haşetraveiryeye

Gatalarda Ahuramazda'nın tezahürlerinden biri olan Haşetraveiryeye maddi ve manevi alemde O'nun gücünü, egemenliğini ve ışığını temsil eder. Dünyada madenlerin koruyucusu, hükümdarlara güç ve zafer bahşeden ve ihtiyaç sahiplerinin yardımcısıdır. Ahuramazda'nın şefkati ve civanmert olarak tanımlanmıştır. Aşa ve Vohumenah gibi erildir. Ahuramazda ahirette insanlara ödül ve cezayı onun aracılığıyla verecektir (Sular, 2022b, s. 492).

Malandra, Haşetraveiryeye kelimesinin Gatalarda geçmediğini ve Avesta'da seçilecek hakimiyet veya seçim, arzu edilen ve en iyi hakimiyet anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Ancak Zerdüş'tün Ahuramazda'nın gücü ve egemenliğini ifade etmek için yaygın olarak kullandığı kavram olduğunu ve birkaç yerde (51:1; 43:13; 34:14; 54:1) buna işaret edildiğini de söylemiştir (Malandra, 2011).

Sular, Haşetraveiryeye'yi 8 defa, Ahuramazda'nın manevi egemenliği ifadesini 39 defa ve Mazda'nın manevi gücü ifadesini 12 defa kullanmıştır (Avesta, 2022, ss. 35-68). Taraporewala Xshathra biçimiyle 27, Tanrısal Güç şeklinde yaklaşık 30 defa kullanmıştır (The Divine Songs of Zarathushtra, 1951, ss. 31-857). Firouz Azargoshasb Khashathra'yı 14, (Translation of Gathas, t.y., ss. 1-39), Dinshaw Irani ise Mazda'nın tanrısal egemenliği ve gücü kavramını müstakil veya birlikte yaklaşık 15 defa kullanmıştır (The Gathas, t.y., ss. 14-53).

Haşetraveiryeye'yi Ahuramazda yaratmıştır (44:6). Manevi egemenlik (31:22; 33:13; 34:10,11,15; 43:13, 14; 44:5,8; 45:10; 46:10; 48:11; 51:2,4,6; 53:9) ve manevi güç (32:2; 43:6; 45:6,7; 45:9; 46:16; 51:7,21) Ahuramazda'nındır. Ahuramazda'nın gücü ve egemenliği insanda dünyevi ve uhrevi kazançlar sağlar. Aşa, Vohumenah ve Armaiti evrenin ve insanın temelini oluştururken bunu işleten güç ve hakimiyet Haşetraveiryeye'yle ilgilidir. Ameşaspendler insanın kurtuluş yolunda dünya ve ahirette ulaşılması gereken hedeflerle ilgili olarak zikredilir. Haşetraveiryeye tek başına işlemez, bu nedenle Gatalarda en az bir Ameşaspendle birlikte anılır. Ancak dünyayla ilgili konularda ilk dört Ameşaspend'le birlikte. Aşa, Vohumenah, Armaiti ve Haşetraveiryeye'nin ışığında Mazda ve Kutsal Ölümsüzlerin yardımı istenir ve bu, yalana karşı galip kılar (31:4). Mazda altı Ameşaspendi düşünce ve davranışta dostu olana verir (31:21). Mazda'nın gücü ve egemenliği veya diğerlerinin elde edilmesinde Ameşaspendler birlikte çalışır (29:11; 30:7; 34:11; 33:13; 48:6; 48:11; 50:3).

Manevi güç Mazda, Aşa ve Vohumenah'tan istenir (29:10). Mazda'nın egemenliğine ulaşmada O'nun öğretisini anlamak gerekir (34:10). İyi söz, davranış ve ibadetler Ameşaspendleri getirir ve bu, insanı geliştirir (34:1; 43:8; 43:14; 43:16; 45:9). Mazda'ya sunulan ilahiler Manevi egemenliği artırır (28:3; 43:8). İyi işler yapanlar manevi egemenlikten faydalanabilir (46:10). Egemenlik doğruya dayanan yeni bir hayat verir (34:15). Ameşaspendlerle ilişkisini kurana Mazda her şeye yeten gücünü ve manevi egemenliğini verir (51:2). Dört Ameşaspend kemal ve ebediliğe ulaştırır (45:10):

Bir kişi iyi düşünce, söz ve davranışlarıyla iyi ve doğru yönde hareket ediyorsa, Mazda Ahûra, Ârmaîti ve Haşetraveiryeye'yle onu kemale ve ebediliğe ulaştıracaktır. (47:1)

Zerdüş, dini Mazda'nın manevi egemenliğinde öğretir (44:8). Zerdüş cennete götüren yolu Haşetraveiryeye, Aşa ve Vohumenah'la yürür (44:8). Zerdüş'ün temel öğretilerinden olan dünyayı mamur etmede Haşetraveiryeye ve Vohumenah evreni doğruya götüreceklendir (43:6; 43:13).

İnsanı cennete götüren övgü ve ibadet Haşetraveiryeye'ye de yapılır (50:4). Doğru, Sevgi, İyi Düşünce, Mazda'nın Manevi Gücü ve Şanlı Sarayı bir arada olur (46:16). Yol gösterene en iyi mükafat Mazda'nın iyi düşüncesi ve manevi egemenliğinin yardımıyla ölümsüz olmaktır (31:6). Bu, bedeninin ebedi mutluluğunu artırmada da geçerlidir (33:10). Ahirette cezayı da Mazda manevi egemenliğiyle belirler ve verir (30:8; 32:6; 33:11). Şu sözler Mazda'nın manevi gücü olan Haşetraveiryeye'nin insan yaşamına etkisini açıklayıcı niteliktedir:

Doğruların ruhları ebediliğe ve muratlarına ulaşacaktır. Yalancıların ruhları ise gerçekten sürekli azap içinde olacaktır. Bu kanunu, Mazda Ahûra manevi gücüyle belirlemiştir. (45:7. Ayrıca bkz. 51:6)

4.5. Haurvatat ve Amordad

Ahuramazda'nın tezahürlerinden olan Haurvatat Ameşaspendlerden birisidir. Manevi boyutta Ahuramazda'nın olgunluk ve mükemmellik sıfatıdır. Maddi alemdeyse sulardan sorumlu Ameşaspenddir. Cinsiyet olarak dişildir ve Ahuramazda'nın annelik yönünü temsil eder. Çoğunlukla Amordad ile birlikte zikredilir (Sular, 2022b, s. 493). Bazı araştırmacılar bu ikisinin eskatolojik olan ve arzulananı ya da maddi anlamda bütünlüğü ve ölümsüzlüğü ifade ettiklerini ileri sürmüşlerdir (Panaino, 2012).

Ebedilik ve ölümsüzlük anlamlarına gelen Amordad ise bir Ameşaspend ve Ahuramazda'nın tezahürüdür. Gatalarda manevi alemde Ahuramazda'nın ebediliğini ifade eden sıfattır. Maddi boyutta bitki ve otları korumakla görevli varlık niteliğindedir (Sular, 2022b, s. 468). Amordad, yani ölmeme durumu bu dünyada uzun yaşam ahirette ise ölümsüzlük ve sonsuzluk anlamıyla ilgilidir (Boyce, 2011b).

Sular, Haurvatat ve Amordad şeklinde iki ismi sadece 1 defa ve birlikte kullanmıştır (32:15). 8 defa kemal diye çevirirken 6'sı ebedilikle beraberdir. 7 defa olgunluğu ebedilikle beraber kullanmıştır. Ebedilik ise 13 defa kemal ve olgunlukla aynı cümlede kullanılırken, 5 defa ebedilik yalnız kullanılmıştır. Ölümsüz kılma bir defa yalnız kullanılmıştır (Avesta, 2022, ss. 35-68). Sonuçta kemal ve olgunluk anlamında 15 cümle Haurvatat'la, ebedilik ve ölümsüzlük anlamında 18 cümle Amordad'la doğrudan ilişkilidir. Taraporewala Mükemmellik ve Sonsuz Yaşam veya Ölümsüz Yaşam anlamında 7 defa (*The Divine Songs of Zarathushtra*, 1951, 31:6,21; 32:5,15; 33:8; 34:11; 51:7), Sonsuz Yaşam diye 10 defa, Mükemmel Sonsuz Yaşam veya Ölümsüz Yaşam şeklinde 7 defa çevirmiştir. Mükemmel Mutluluk ifadesini 10 defa kullanmıştır (*The Divine Songs of Zarathushtra*, 1951, ss. 31-857). Firouz Azargoshasb mükemmelliği ölümsüzlükle beraber 17 yerde çevirmiştir (*Translation of Gathas*, t.y., ss. 1-39). Dinshaw Irani ise mükemmellik ve ölümsüzlüğü birlikte 13 defa kullanmıştır (*The Gathas*, t.y., ss. 14-53).

Haurvatat ve Amordad metne sadık kalarak birlikte değerlendirilmesi uygun olan iki Ameşaspenddir. Temel olarak kemal, olgunluk, bütünlük gibi anlamlara gelen Haurvatat dünyayla ilişkilidir. Ölümsüzlük, sonsuzluk ve ebedilik gibi anlamlara gelen Amordad ise temelde ahiretle ilişkilidir. Buna göre bir rehber diğer Ameşaspendlerin ışığında insanları dünyada olgunlaştıran ve ahirette ebediliğe ulaşmaları için yol gösterendir. Mazda ise ona en iyi mükafat olan ahiretin ölümsüzlüğünü verecektir (31:6).

Ameşaspendleri insana Ahuramazda verir (31:21). Zerdüş hem insanları kemale ve ebediliğe ulaştırmayı hem de Ameşaspendler vasıtasıyla kendisinin bu iki erdeme nasıl ulaşacağını dert edinmiştir (44:16-17). Bunun nasıl olacağına da işaret etmiştir:

Öğretilerime değer verip onları takip edenler, kemale ve ebediliğe ulaşacaklardır. İyi düşünceye dayanan davranışlarıyla Mazda Ahûra'ya bağlanacaklardır." (45:5) ve "O (Mazda), kendi doğru ve iyi düşüncesinin ışığında manevi egemenliğinde kemal ve ebediliğe ulaşacağımızı, bize sağlık ve güç verileceğini müjdeledi." (45:10) "Bir kişi iyi düşünce, söz ve davranışlarıyla iyi ve doğru yönde hareket ediyorsa, Mazda Ahûra, Ârmaîti ve Haşetraveiryeye'yle onu kemale ve ebediliğe ulaştıracaktır. (47:1)

Kemal ve ebedilik yeryüzünü, suyu, bitkiyi yaratan Mazda'dan istenirken İyi Düşünce'nin ışığında O'ndan güç ve ebedilik istenir (51:7). Bu Armaiti vasıtasıyla da yapılır (48:6). Burada ebedilik hem dünyada ulaşılması gereken makam hem de ahirette ulaşılması gereken hedeftir.

Kötülerin zulmettiği insanları, "*Haurvatât ve Amordâd bu mazlumlari, iyi düşünce cennetine götüreceklendir.*" (32:15) Kemal ahirete yansıması dünyada Ameşaspendlerle oluşturulan bütünlüğün ve birlikteliğin sonucudur. Bu nedenle ahirette Mazda ve Ameşaspendlerle beraber olmayı da getirir. Nihai hedefe iyi düşünceyle yönelinir, Mazda'ya ibadetle ve doğruluk temeline dayanan sözlerle olgunluğu ve ebediliği överek ulaşılır (33:8). Söz, fiil ve davranışla (34:1), basiret ve bilgiyle ulaşılan olgunluk ve ebedilik ruha verilir ve bunlar Mazda'nın egemenliğinde doğruluğu artırır (33:9). Bu iki nimet dünyada da yol gösterirler (34:11).

5. Diğer İyi ve Kötü Tanrısal Varlıklar

Gatalarda Spentaminu ve Ameşaspendler dışında iki iyi tanrısal varlığa işaret eden isme rastlanır. Bunlar *Guşverven* ve *Suruş*'tur. Sular, *Guşverven* kavramının tam karşılığının bilinmediğini de belirterek yaratılışın ruhu, evrenin ruhu, yeryüzünün ruhu, sığırın ruhu gibi anlamlarda tercüme edildiğini söylemiştir. *Guşverven* kelimesi evren, madde ve tüm yaratılmışlar anlamındaki *gıvuş* ve evrenin veya varlıkların yaratıcısı anlamındaki *gıvuşteşene* kelimeleriyle ilişkilidir. *Guşverven* Gatalarda Ahuramazda'nın yaratmasının parıltısıdır. Diğer Avesta metinlerindeyse küçük ve büyük baş hayvanların *izedidir* (Sular, 2023, ss. 53, 22n). Pehlevi metinlerinde İneğin Ruhü (Geuş Urvan) ve tanrısal alemde yaratılan tek boğanın ruhu için kullanılır (Malandra, 2012). Bu boğa, hayvanları ve yaratılışlarını sembolize eder.

M. Emin Sular, *Guşverven*'i Yaratılış Ruhü diye çevirmiş ve 4 defa kullanmıştır (28:1; 29:1, 5, 9). Dinshaw Irani de aynı cümlelerde 4 defa Yaratılışın Ruhü şeklinde çevirmiştir (*The Gathas*, t.y., 28:1; 29:1, 5, 9). Taraporewala Toprak Ana, Toprak Ana'nın Ruhü ve Yeryüzünün Ruhü anlamında 14 defa ifade etmiştir (*The Divine Songs of Zarathushtra*, 1951, ss. 31-857). Firouz Azargoshasb ise Yaratılışın Ruhü, Toprak Ana ve Toprak Ana'nın ruhu anlamında 13 defa çevirmiştir (*Translation of Gathas*, t.y., ss. 1-39).

Gatalara göre *Guşverven* aynen Ameşaspendler gibi memnun edilmesi gereken bir varlıktır (28:1). Mazda'nın huzurunda yaratılış sebebinin soran *Guşverven* (29:1) Aşa'yla birlikte elleri kaldırıp Mazda'ya dua ederken O'ndan yalancılara doğrulara zarar vermesini engellemesini isterler (29:5). Mazda ise onları yaratılışın lideri ve koruyucusu olarak seçtiğini belirtir (29:6). İnsanlar için seçilen Zerdüş't hakkında Yaratılışın Ruhü olgunlaşmamış ve kanaatkar olmayan insana yardımcı olduğunu ima eder (29:9) ve şöyle der: "*Ey Mazda! Ben de Zerdüş'tü senin en yüce varlığın olarak tanıyorum.*" (29:10) demiştir.

İkinci isimse *Suruş*'tur. *Suruş* veya *Sraoşa* duymak, iştirmek ve hükmetmek anlamlarına gelirken Mazda'nın sözlerini iştirmek onunla hükmetmeyi ifade eder. Zerdüş'tilikte önemli bir *izeddir* ve emre itaatin, onunla hükmetmenin, dindarlığın ve iyi davranışın sembolüdür. Ayrıca *Suruş* ahirette insanların eylemlerini yargılayan iyi varlıklardan birisidir (Sular, 2022b, s. 513). Gatalarda *Suruş* Ameşaspend değildir, ancak onlar kadar önemlidir ve hem kişileştirildiği hem de soyutlandığı olur (Malandra, 2014).

Sular, *Suruş*'u üç yerde toplam 4 defa kullanmıştır (33:5; 43:12; 44:15). Dinshaw Irani 4 defa Mazda'nın elçisi, ilhamı ve itaat ruhu anlamında çevirmiştir (*The Gathas*, t.y., 28:5; 33:5; 43:12; 44:16). Taraporewala *Sraoşa* veya *Saroşa* biçimiyle 3 defa kullanmıştır (*The Divine Songs of Zarathushtra*, 1951, 28:5; 33:5; 43:12). Firouz Azargoshasb ise *Sraoşa* şeklinde 4 defa çevirmiştir (*Translation of Gathas*, t.y., 28:5; 33:5; 43:12; 44:16).

Zerdüş't, Mazda'nın en iyi *ized*lerinden birisi olan *Suruş* ve *Vohumenah*'la birlikte anılır. *Suruş* ve *Vohumenah* Mazda'nın cahillerin hayatını düzeltmek için görevlendirdiği kişiye yönelirler (44:15). *Suruş*, *Vohumenah*'ın egemenliğinde ebedi bir yaşam elde etmek için çağırır. Böylece doğru yolda olmayı ve Mazda'nın egemen olduğu yere (dünyada ve ahirette) ulaşmayı hedefler (33:5).

Gatalarda kötü tanrısal varlıklara açıkça işaret eden tek isim *divdir*. Hintlerde olumlu tanrı ve tanrısal varlıklar için kullanılan *Daeva* (*Div*, *Dev*) kelimesi İran'da olumsuz varlıklara verilen genel

isimdir. Gatalarda soyut biçimi ağır basan, kişileştirme bulunmakla beraber kötü tanrısal varlık olan iblis imgesi çok belirgin değildir (Herrenschmidt & Kellens, 2011). Ancak *div*ler Gatalarda iyi-kötü karşıtlığının olumsuz tarafının en belirgin tanrısal varlığıdır.

Avesta'da *daeva*, Hind dilinde *dêvâ*, Pehlevicede *dev* biçimiyle yer alan *div* kelimesi Tanrı anlamına gelir. Eski Aryan kökenli bazı tanrıları ifade etmekle beraber Zerdüşt ve Gatalarda Ahuramazda karşıtı insanları ve diğer varlıkları yoldan çıkararak kötü tanrı ya da tanrısal varlıklara dönüşmüşlerdir. Erken dönem Zerdüştilikte kötü tanrılar için kullanılan genel isim olmuştur. Taraftarları ise *Divperest* diye tanımlanmıştır. Gatalarda bu kelime büyücüler, cinler, yalancılar, zalimler, Kaviler, Kerepalar, bozguncular ve sapkınlar ile ilişkilendirilmiştir (Sular, 2022b, s. 478).

Sular'ın çevirisinde 10 *div* ve 1 *divperest* ifadesi geçer (Avesta, 2022, ss. 35-68; 33:5; 43:12; 45:15). Taraporewala 8 defa *Daeva* şeklinde çevirmiştir (The Divine Songs of Zarathushtra, 1951, ss. 31-857). Firouz Azargoshasb, 5 defa *Daeva* ve 10 defa şeytan veya şeytana tapanlar (*devil* ve *devil worshippers*) çevirisine yer vermiştir (Translation of Gathas, t.y., ss. 1-39). Dinshaw Irani ise İblis, kötü olan, kötü akıl ve kötüler şeklinde çevirmiştir (The Gathas, t.y., ss. 14-53).

*Div*ler insanın seçme özgürlüğünün işlediği iki taraftan kötü olanını ifade eder. Yaratılışla ilişkisi bulunan ilk seçim İki Ruhlardan, yani Spentaminu ve Angraminu'dan birini tercihle başlar. Çünkü bu ikisi duyular evreninin yaratılmasından önce apayrı iki yol olarak vardır (45:2). *Div*ler bu ikiz ruhtan iyi olanı seçmeyenler kötüye meylettiklerinde onları yanlış düşünceye sevk ederek aldatırlar (30:6). İyiler ebedi sevinç ve mutluluğu elde etmek için Mazda Ahura'yı isterlerken *div*lerden de aynı düşünceyle Mazda'yı istemeleri beklenir (32:1). Bu, *div*lerin de seçme kabiliyetine işaret eder. Ayrıca *div*lerin kökeni de kötü düşünceye dayanır (32:3). Bu ifadede soyut oldukları ve kötü düşünceyle üredikleri, dolayısıyla hem Ahuramazda hem de kendilerinden daha güçlü bir varlık tarafından yaratılmadıkları iması vardır. Bu durumda tanrısal alemin soyut varlıkları olup insanları metafiziksel olarak kötü yönde etkileyen güçlerdir. *Div*ler Mazda'nın karşısında tapınılan varlık olarak kişileştirilmiştir. Uzun süre tapınanlar yalancı ve kibirli bir şahsa dönüşürler, böylece onların da davranışları aldatıcı olur (32:3) ve Mazda'dan ve iyi olan her şeyden yüz çevirirler (32:4). Bunda etkili olan kötü düşünce, söz ve davranışlardır ve evrenin bozulması için yalancılara öğretilir (32:5). *Div*ler ve yalancılar birlikte anılır (34:5; 44:10; 45:11; 48:1; 49:4). *Div*lerin ve yalancının taraftarları *Divperest*ler ve dinleri Ahuramazda'nın dininin karşıtı olan *Daevayasna*'dır (*Div* Tapıcılığı). Şu iyi örnektir:

Bu *div*ler gerçekten iyi tanrılar mıydı? Onlar, Kerepaların, Kavilerin ve Üsihş'in taraftarlarını memnun etmek için dünyaya nasıl kaba davrandıklarını ve eziyet ettiklerini, insanları sürekli ağlattıklarını ve inlettiklerini ayrıca doğru ilkesine bağlı kalmaksızın dünyanın ilerlemesi için gayret göstermediklerini görüyorlar. (44:19)

6. Evren ve İnsan Algısı

Dinlerde evren ve insan algısını tespit etmenin en kolay ve en açık yolu yaratılış fikrini açığa çıkarmaktır. İkincisi yaratılış fikrine paralel olması nedeniyle ahiret fikridir. Üçüncüsü ise evrenin ve insanın yaratılıştan gelen özellikleriyle biçimlenmesi nedeniyle dünya hayatı ve kurtuluş fikridir. Dikkat edilmesi gereken bir nokta da dinde önemli yeri bulunan duyular alemiyle tanrısal alem arasındaki ilişkidir. Bunların sıralaması yaratılış, dünya hayatı ve ahiret şeklindedir ve sırasıyla incelemek konuyu anlaşılır kılar.

6.1. Yaratılış

Gatalar, tanrısal alemin varlıklarının yaratılışı, evrenin kabasının yaratılışı ve düzenlenmesi, evrenin içindekilerinin yaratılışı ve özellikle insanın yaratılışı hakkında mitik anlatılar barındırmaz. Hatta evrenin ve insanın sonuna ilişkin açık bir anlatı da yoktur. Ancak bunun sebebi Gataların sistemsiz olması değildir, ilahi tarzında olması ve eldeki metnin tam metin olduğu konusundaki şüphe değildir. Bununla birlikte eksik ve yetersiz veri de olsa Gatalarda bir sistem bulmak mümkündür. Bu koşullarda Zerdüşt'ün dini sistemini tespit etmek için iki temel tamamlayıcı yöntem kullanılabilir. Önce Gataların bilinenlerinden hareketle eksik yerleri tamamlama, ardından ikinci olarak iyi bilinen

Düalist Zerdüştilikten hareketle Zerdüş'tün öğretisinin eksik yerlerini tamamlama yöntemidir. Bu, iyi bilinenden hareketle az bilinenin eksik parçalarını tamamlamadır.

Gatalarda aranacak sistemin temel unsurları yaratılış, ahiret, dünya hayatı olup üçünün birbiriyle doğrudan ilişkisi ve aralarında bir bütünlük vardır. Bunlar arasında yaratılış en önemli ve etkili unsurdur. Yaratılışın ahiretle paralellığı vardır ve aynı zamanda ikisi arasındaki paralellik dünya hayatını biçimlendirir. Ahiretin de yine dünya hayatıyla doğrudan bağı vardır.

Yüce ve tek Tanrı olduğu açık olan Ahuramazda Gatalardaki yaratılış konusunun en açık ve kesin yönüdür. Gatalara göre Ahuramazda ilk ve sonuncudur (31:8). Buna göre yaratılıştan ahirete uzanan zaman dilimi öncesinde ve sonrasında O vardır, yani ezeli ve ebedidir. Bu, Ahuramazda'nın doğrudan yaratıcı olduğunu gösterir. Yaratılışa konu olan hususlar tanrısal alem ve tanrısal varlıklar, duyular alemi ve bu alemin varlıkları, maddi ve ruhsal yönüyle evren, evrenin düzenlenmesi, evrenin içindekiler, insan ve dünya düzenidir.

Tanrısal aleme ilişkin yaratılışta önce İkiz Ruhlar ve Ameşaspendler vardır. Spentaminu ve Angraminu denilen iki manevi güç veya ruhtan bahsedilir. Bunlar düşüncede, öğretilerde, akılda, inançta, sözde, fiiliyatta, dinde ve ruhta tamamen farklıdır (45:2). Karşıtlığın iki yönünü ifade ederler. İnsanın kutsal sözleri Spentaminu gibi söylemesi ve uygulaması gerekir (45:3). Dolayısıyla Spentaminu'nun davranışı doğru insan ve Zerdüş't için prototip davranış veya ön örnek konumundadır. İkiz Ruhlar evrenin yaratılışının başlangıcı öncesinde vardılar:

Başlangıçta düşünce, söz ve davranışta biri iyi diğeri kötü olan ikiz güçler, birbiriyle konuştular... Bu iki güç bir araya geldiklerinde hayatı ve ölümü yarattılar. (30:3)

İkiz Ruh düalist Zerdüştilikte ezeli ve ebedi iki karşıt tanrıya dönüşmüşlerdir. Gatalarda ise Ahuramazda'nın altında yaratılmışların iyi ve kötü özünü ifade ederken Ahuramazda'nın da maddi ve manevi formları konumundadırlar. Çünkü insan bunlardan birini seçerek taraf belirler (30:3). Hayat ve ölüm yaratılmışlar için geçerlidir, İkiz Ruhlar bunları meydana getiren prensiptir. Ölüm, kutsal sözleri Spentaminu gibi söylemeyen ve uygulamayanlara hayatın sonunda gelecektir (45:3). Dolayısıyla hayatı ve ölümü meydana getiren İkiz Ruhlar bunu hem tanrısal alem hem duyular alemi hem dünya hayatı hem de ahiret alemi için gerçekleştirmektedir. Buradaki yaratma, yaratılışın iki temel özünü meydana getirmez. Spentaminu'nun yaratıcılığına bir yerde işaret edilir. Buna göre Mazda ve Spentaminu her şeyi yaratandır (44:6). Burada Mazda'nın Ruhuyla yaratılmış evrenin her şeyi kastedilir, dolayısıyla asıl yaratıcı ezeli Ahuramazda'dır.

Tanrısal alemle ilişkisi bulunan ikinci isim Ameşaspendlerdir. Kutsal Ölümsüzler Gatalarda Ahuramazda'nın sıfatlarının tezahürü konumundadırlar ve kişileştirme emareleri de vardır. Tümünün değil de tek tek yaratıldıklarına dair ifadeler vardır. Ahura, yaratılmış evrenin başlangıcında Aşa (Aşa Vahišta)'yı yaratmıştır, O Aşa'nın babasıdır (44:3; 45:9). Baba sıfatı Aşa'nın kaynağı olmasıdır. Yaratıcı, Aşa'yı ve Yaratılış Ruhu'nu (*Güşverven*)³ yaratılan evrenin lideri ve koruyucusu olarak seçmiştir (29:6). Ahura, Haştraveiryeye (*Khşatra Vairyaya*) ve yüce Armaiti (*Spenta Armaiti*)'yi yaratandır (44:6). Ahura, Vohumenah'ın yaratıcısı (44:3) ve babasıdır (31:8; 45:4). Beş ve altıncı Ameşaspendler, Haurvatat (kemal, olgunluk) ve Amordad'dır (ebedilik, ölümsüzlük). İnsanın kurtuluşunda rol oynayan bu iki sıfat insana Mazda tarafından verilir (51:7). Ahuramazda'nın sıfatları tek tek Ameşaspend olarak tezahür etmiştir. Hepsini aynı tanrısal değere sahip olduğu için hepsini yaratan Ahuramazda'dır.

Gatalarda tanrısal alemin kötü varlıklarına dair açık bir isim *div*lerdir (*daeva*). *Div*lerin kökeni kötü düşünceye dayanır (32:3). Kötü düşünce İkiz Ruhlardan kötü olan Angraminu olmalıdır. *Div*lerin yaratılışına dair bir bilgi yoktur. Ancak İkiz Ruhlardan kötü olanı seçtikleri anlaşılır. *Div*ler kötü tanrılardır (44:19) dolayısıyla yalancılara ve kötülerin tapındığı varlıklardır. *Div*ler insanların düşüncesini bozar ve aldatici işler yaparlar. Onlara tapanlar yalancı ve kibirli bir kişiliğe bürünürler. 32:1'de *Div*lerin de Ahura'yı istemeleri ve O'na yönelmeleri salık verilir. (32:1-4) Bu şu sözlerde ifade edilir:

³ **Güşverven** yaratılışın ruhu, evrenin ruhu, yeryüzünün ruhu, sığırın ruhu gibi farklı şekillerde tercüme edilmiştir. Terim evren, madde ve tüm yaratılmışlar anlamındaki givuş kelimesiyle ilişkilidir. Gatalarda evrenin ve varlıkların yaratıcısı Ahuramazda için kullanılan givuşteşne kelimesi de bununla ilgilidir. Bkz. Sular, "Kavramlar Sözlüğü", 490. Dolayısıyla Güşverven Ahuramazda'dan çıkan yaratılmış evrenin, duyular evreninin ruhu anlamına gelir ve O'nun bir sıfatı veya ismi olması uygun olur. Bu, yaratılmış evrende Ahuramazda'nın ruhunun var olduğunu gösterir.

...sizler (Divler) evrenin bozulması için size ve yalancılara öğretilen kötü düşünce, söz ve davranışlarla insanları aldattınız. Onları güzel ve ebedî bir hayattan mahrum ettiniz. (32:5)

Mazda'yı istemeleri *div*lerin de seçme özgürlüğüne sahip olduklarını, ancak tanrısal alemde Angraminu'yu seçtiklerini gösterir.

Duyular evrenini Ahuramazda yaratır. Bunu yüce ve aydınlık gökyüzünü düşünerek yaratır (31:7). Düşünce sözle yaratmaya eşittir. Nitekim bazıları düşünmeyi "kutsanmış alemler Işıkla dolsun" sözü olarak çevirmişlerdir (Darmesteter vd., t.y., 31:7-9). Bu evreni yaratan akıl "*Ahura'nın egemenliğindeki Manevi Akıl (Düşünce)*" diye tanımlanır (31:9). Aynı akılla Aşa'yı (Doğruyu) ve Vohumenah'ı (İyi Düşünceyi) yaratmıştır (31:8). Evrenin yaratıcısı Ahuramazda'dır (29:2). Yaratmada Ahura'nın ruhu ve Manevi Akıl (Düşünce) etkilidir. İkisi de Ahuramazda'dan çıkar. Mazda ve *Spentaminu* her şeyi yaratandır (44:6). *Spentaminu*'nun yaratıcı olması Ahuramazda'nın iyi ruhu olması sebebiyledir. Evreni Ahura'nın egemenliğindeki Manevi Akıl (Düşünce) yaratmıştır (31:9). İlk Ahuramazda'nın ruh yönü, ikincisi akıl yönüdür. Ardından yaratılışın başlangıcında Ahura Aşa'yı yaratmıştır (44:3). Ahuramazda kendisini övmekle görevli olan (29:5) Aşa ve Yaratılışın (Evrenin) Ruhunu yaratılışın ve yaratılmış evrenin lideri ve koruyucusu olarak belirlemiştir (29:6). Ahuramazda yaratılmış evreni özel güçleriyle düzenlemiş ve koruma altına almıştır. O, önce yüce ve aydınlık gökyüzünü yaratmıştır (31:7). Mazda güneşi ve yıldızları yörüngeye oturtmuş ve Ay'ın hareketlerini düzenlemiştir (44:3). Ahura evrenin düzenini koruyandır, bunun için göğü tutup düşürmeyendir, yeryüzünü koruyandır, suyu ve bitkileri yaratandır, rüzgarı ve bulutları hareket ettirendir (44:3). O, aydınlığı ve karanlığı; uyumayı ve uyanmayı; sabahı, öğleyi ve akşamı yaratandır (44:4). Bütün bunlar hayatın kanunudur (44:7). Evrenin ilk yaratılışını ve bir düzende gidişatını yeryüzünü ve içindekileri yaratırken biçimlendirmiş, dolayısıyla Ahuramazda sürekli yaratandır. Bu, yaratma evrelerinin sonundan (43:5) veya yaratılışın son değişiminden (*The Zend-Avesta*, 1887, 43:5) bahsedilmesiyle paraleldir.

Ahuramazda, *Spentaminu*'nun babası, dünyayı insan için yaratmıştır ve yaratılmış alem insana huzur verendir (47:3). İnsanın yaratılışı da Ahuramazda'ya aittir. İnsan ruh, beden ve can olarak yaratılmıştır. İnsana can (ruh) için beden yaratıldığında Ahuramazda ona kendi düşüncesinden akıl da vermiştir (31:11). Bu, insanda Tanrı'dan parça olduğu anlamına gelir. Gatalarda insanın yaratılış gayesine dair şu ifade açıktır:

Gerçekten Yaratıcı, sizi yaradılışın lideri ve koruyucusu olarak seçmedi mi? (29:6)

Buna paralel şekilde Bundahişn'de insan iblislerin yok edilmesi ve Ehrimen'in mahvolması için yaratılmıştır (*The Bundahišn*, 2020, s. 49). Dolayısıyla Zerdüşt'ün dininde insan yaratılmış evrenin kötülüklerine karşı Ahuramazda adına savaşması için yaratılmıştır. Bu, dinin insanların kurtuluşu için yaratılmasına (49:9) paralel bir durumdur.

6.2. Dünya Hayatı: İyi-Kötü Karşıtlığı ve Kurtuluş

Gatalara göre Ahuramazda'nın ve Zerdüşt'ün dini başından sonuna kadar doğru ve doğruluğu merkeze almıştır. Ancak iyi ve kötü karşıtlığı duyular evreninin yaratılışından önce tanrısal alemde başlayıp dünya hayatında devam eder ve kıyamet sonrasında ahirette de yer alır. Aslında karşıtlık seçim fikriyle işler. Buna göre karşıtlığın ve seçimin iyi ve olumlu yönü her konuda ezeli olan Ahuramazda'ya çıkar. Fakat Gatalarda Düalist Zerdüştiliğin kötü tanrısı Ehrimen yer almaz. Bu nedenle karşıtlık varlıkların sıralamasında Ahuramazda'dan sonra başlar. Sırasıyla *Spentaminu*, *Ameşaspendler*, *Suruş* gibi iyi tanrısal varlıklar, Ahuramazda'nın yarattığı evren ve içindeki varlıklar, özel olanı insan, doğru ve doğrular, iyi düşünce-söz-davranış üçlüsü, insanın *Ameşaspendleri* kendinde toplaması, dünyayı mamur etme, kemale ve ölümsüzlüğe ulaşma, Mazda ve *Ameşaspendler*le cennette sonsuz yaşam şeklindedir. Karşıtlığın kötü tarafında ise sırasıyla Angraminu, *Divler* ve diğer metafiziksel kötü varlıklar, yalan ve yalancılar, kötü düşünce-söz-davranış üçlüsü, dünyayı bozan bozguncular, dünyayı ve ölümlü olanı tercih etme, kıyamet sonrasında ebedi cehennem yer alır.

Dünya hayatı seçim yeridir. İnsana seçme özgürlüğü Ahuramazda tarafından verilmiştir (31:9). Mazda insan için bedeni ve dini yarattığında insana düşüncesinden akıl bahşetmiştir. İnsana

canı için bir beden meydana getirdiğinde bununla iş peşinde koşacağı gücü ve yol gösterici bilgiyi de vermiştir. Böylece insandan herkesin inancını özgürce seçmesini istemiştir (31:11) Azargoshasb'ın çevirisi şöyledir:

Ey Mazda, başından beri ruhu ve bedeni Sen yarattın; akli güç ve bilgi verdiğin, hayatı maddi bedene yerleştirdiğin ve insana hareket etme, konuşma ve rehberlik etme gücünü bahsettiğin için herkesin kendi inancını ve yolunu özgürce seçmesini diledin. (Translation of Gathas, t.y., 31:11)

Dolayısıyla seçim kabiliyeti insana yaratılışıyla birlikte verilmiş, bunun için akıl ve bilgi de bahşedilerek şöyle seslenilmiştir:

Ey Akıl Sahipleri! Bu yüce sözlere iyi kulak verin ve onları aydınlık bir zihinle anlayın. Erkek, kadın fark etmeksizin sizden her biriniz, ölmeye önce doğru veya yanlış yoldan birini seçsin. Bu mesajı diğer insanlara da iletin. (30:2)

Seçim en az iki tarafı gerektirir ve temelde iyi ve kötüdür. Gataların hemen her cümlesinde bu iki taraftan birinin seçimine atıf vardır. Şu hem dünya hem ahirete işaret eden sözler açıklayıcıdır:

İyi veya kötü düşünen biri, şüphesiz inanç, söz ve davranışlarını da o yönde şekillendirir. İsteği özgür tercihinin sonucudur. Sonuçta kutsal aklın iyi ile kötüyü birbirinden ayıracağıdır. (48:4)

Dolayısıyla yaratılıştaki insana akıl ve seçme özgürlüğü İyi Düşünce'yle verilmiş ve ahirette de aynı akıl iyiyi kötüden ayıracağıdır. Buna göre seçimin yönü bellidir, Ahuramazda'dır. Yaratılmış varlıklar için iki zıt yön, iki karşıt yol ve seçim duyular evreninin yaratılışı öncesinde başlar. Bu iki yol doğruların ve yalancılardan yoludur (31:17). İkiz ruhlar düşünce, söz ve davranışta birbirlerinden tamamen farklı iki karşıt yönü, dolayısıyla ilk seçim yönünü, iyi ve kötüyü, doğru ve yalancıyı ifade eder (30:3-7). Doğru bilgi sahibi olanlar ikiz güçten iyi olanı seçerler (30:3). Yalancının taraftarları ise İkiz Ruhtan kötüyü seçip kötü davranışlar yaparlar (30:5) ve bunlar *div*ler tarafından aldatılırlar, sonra bu kötüler insanların hayatını mahvetmede öfkeli dirler (30:6). Kökenleri kötü düşünceye dayanan *Div*lerin de seçme hakkına sahip oldukları, onların da iyiler gibi Ahura'ya yönelmeye davet edilmelerinden (32:1-4) anlaşılır.

Seçimin iki yönü tanrısal alemin varlıklarında devam eder. İyi tarafta Ahuramazda'dan evrende ve insanda tezahür eden sıfatları olan Ameşaspendler ve diğer iyi tanrısal varlıklar gelir. Dünya hayatı, seçim ve kurtuluş Ameşaspendler olmadan gerçekleşemez. Onların Ahuramazda tarafından verilen görevleri vardır (Sular, 2022b, s. 467). Ameşaspendleri temeli Ahura'dır, varlık olarak her şeyleri O'ndandır. Ayrıca Ahuramazda'dan aldıklarını insana veren aracı tanrısal varlıklardır. Dolayısıyla Ameşaspendlerle kurulan ilişki aslında Mazda'yla kurulumdur. İnsan yaratılışı itibarıyla Ameşaspendler aracılığıyla Ahuramazda'dan gelen özellikleriyle dünya hayatında yine Ameşaspendler vasıtasıyla Mazda ile ölümsüzlüğe kadar uzanan ruhsal bir ilişki kurar. Bu, nihayetinde geldiği yere, yani aslına geri dönmek anlamına gelir. Asla dönme ve kurtuluş, tüm yönleriyle şu şekilde gerçekleşir; insan dünya hayatında Aşa'yla doğru yol ve istikamete, Vohumenah'la iyi akla ve Armaiti'yle iyi kalp ve imana ulaşır ve böylece yolunu belirler ve dengesini kurar. Haştraveirye'yle Mazda'nın gücünü alıp egemenliğini kurarak bu enerjiyle dengede sabit yürür. Haurvatat'la dünya ve ahiret için kemale ve olgunluğa erişirken Amordad ile ahirette Mazda'yla ve Ameşaspendlerle birlikte sonsuz yaşam anlamındaki ölümsüzlüğe ulaşmış, yani aslına dönmüş olur. Karşıt tarafta, yani yalan ve yalancılar tarafında rol oynayanlar ise tanrısal alemin kötü varlıkları olan *Div*lerdir. *Div*ler kötü tanrılardır (44:19). Kötü düşünce, söz ve davranışla *div*lere aldanananların öğretisi onları cehenneme (51:14), yani ebedi olarak ölüme mahkum eder. Böylece zıttı da gerçekleşmiş olur.

Dünya hayatı ve kurtuluş fikri doğrudan insanla ilgilidir. Gatalar insanın ruh, beden, can, akıl ve dinden oluştuğuna işaret eder (31:11). Yesna.26:4'ten ise insanın *ahu* (can), *daena* (din duygusu), *bauzeh* (akıl), *urvan* (ruh) ve *fravaşi* şeklinde beş unsurdan meydana geldiği anlaşılır (Boyce, 2012b). Gatalar ruh ve bedeninin dirilişine işaret eder (33:10). Ancak ruhtan kasıt *urvan* ve bedenden kasıt *fravaşi* olmalıdır. Aslında kurtuluş ruh içindir, bu Gatalarda sayısız yerde vurgulanır. Bundahişn'de de diriliş hem beden hem ruh içindir (*The Bundahišn*, 2020, s. 179). Ancak bu, ruhsal beden olan *fravaşi* ile cennet hayatı yaşamak anlamındadır. Buna göre 33:10'daki ebedi kılınması istenen beden *fravaşi* denen ruhsal bedendir.

Ahuramazda insanın ruhu için beden yarattığında ona kendi düşüncesinden de akıl vermiştir (31:11; *Translation of Gathas*, t.y., 31:11). Burada Vohumenah'a işaret vardır. Vohumenah ve Mazda'nın sıfatlarının tezahürleri olan diğer Ameşaspendler insana yaratılışta öz olarak zerk edilmiştir, yani Ahuramazda insanda potansiyel olarak vardır. Evrene de zerk edilmiştir. Hayat bu akla göre yürür (32:9). Dolayısıyla insan bu tabiatla seçme kabiliyetine sahip olmuştur. Böylece içindeki özü canlandırması gereken yer dünya hayatıdır, bunun nihai getirisiyse Ahuramazda gibi ölümsüzlüktür. Bu durumda insan iyi ve kötü, doğru ve yalandan birini seçmek durumundadır. Gatalarda doğru ve doğruluk yaklaşık 200 defa zikredilmiştir. Bunlar yanında 53 defa Aşa diye çevrilen yerler de aynı anlamdadır. Yalan ve yalancı ise 74 defa geçmiştir (*Avesta*, 2022, ss. 35-68). Doğru ve yalanın mücadelesi ve sonucu şöyle açıkça ifade edilir:

İnsanların kurtuluşu için yaratılmış bu dinin koruyucusu ol ve öğretilerine kulak ver. Doğruyu konuşmak yalandan ayrı bir durumdur. Doğru konuşanların dini, en iyi ödülü alacak ve sonunda Aşâ ile birleşecektir. Ey Mazda! Ey Büyük Güç! Gücünle sonsuza kadar koruman için iyi düşünceyi, doğruların ruhlarını, sevgi ve heyecanla yapılan ibadetin tümünü cennetine getireceğim. Şimdi -yalancı, kötü düşünceli, kötü inançlı, kötü sözlü ve kötü işler yapan güçlerin ruhları aydınlıktan karanlığa dönüyor. (49:9-11)

Burada tercihin doğru yönü Mazda'nın dini ve doğruların dininden bahsedilirken yaratılış itibariyle aydınlık olan, ama kötülükleri nedeniyle karanlığa dönüşen kötü ruhlar da dile getiriliyor. Temel kanun olan doğru ve yalanın sonu şöyle özetlenir:

Geçmişte ve gelecekteki bütün erdemli kişilerin kurtuluşlarını istedikleri Ahûramazda'dır. Doğruların ruhları ebediliğe ve muratlarına ulaşacaktır. Yalancıların ruhları ise gerçekten sürekli azap içinde olacaktır. Bu kanunu, Mazda Ahûra manevi gücüyle belirlemiştir. (45:7)

Dünya hayatında yapılması gereken ikinci bir ilke iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranıştır (30:3; 34:15; 47:1; 48:4; 53:1-2):

Mazda Ahûra'yı doğrunun ışığında iyi düşünce, söz ve davranışla tanıyorum. İbadetlerimi Gerezmân cennetinde ona sunuyorum." (45:8) Diğer tarafta ise kötü düşünce, kötü söz ve kötü davranış vardır (30:3; 48:4; 51:13): "Böylece sizler evrenin bozulması için size ve yalancılara öğretilen kötü düşünce, söz ve davranışlarla insanları aldattınız. Onları güzel ve ebedî bir hayattan mahrum ettiniz. (32:5)

Buna göre doğru aslına uyan, yalancı ise aslından sapandır. İyilerin dünyada yaptıkları ve ödülleri şöyle ifade edilir:

Şüphesiz bu hedefin (doğru yolun) ödülünü, iyi düşünceyle doğru davranışlar yapanlara, doğruluğun ışığında mantıklı ve iyi öğretilerini gerçekten ileriye götürünlere, emirlerine uyanlara ve dünyanın ilerlemesi için gayret gösterenlere verisin. (34:14)

Burada zikredilen son söz, dünya hayatında iki karşıtlığın, doğruların ve yalancıların savaşında yapılması gereken önemli bir eylem vardır. Bu, Mazda'nın yarattığı duyular evrenine, dünyaya karşı tavır karşıtlığıdır. Buna göre doğrular dünyayı mamur ederken yalancılar bozgunculuk çıkarıp dünyayı bozarlar. Mazda için insanın yapması gerekenlerden birisi de O'nun egemenliğinde varlık alemini yenileyerek yeryüzünü imar edenlerden olmasıdır (30:9). Dünyayı imar etme gücünü Ahuramazda bahşeder (29:2) ve bunlar iyilik yapanları bozgunculuk yapanlara karşı korurlar (29:3). Mazda doğru eylemler yapanlara dünyayı nasıl düzenleyeceklerini öğretmiştir (29:7).

Bir kişi bilerek sağlam evler, köyler ve bayındır hâle gelmiş bir yeryüzü inşa etmek veya doğruluğun yayılması için gayret gösterirse bu kişi senin dostun olur... (31:16)

Bir kişi doğruluğun ışığında Zerdüşt'ün en çok istediği şey olan yeni bir dünya inşa etmeyi yerine getirirse ödülü ebedi bir yaşamdır, ona dünyada da nimet verilir (46:19). İyi eylemler yapanlar iyi düşüncenin ışığında yeni bir dünya inşa etme arzusundadırlar (50:11), doğrunun ışığında dünyayı ilerletip bayındır hale getirirler (51:5). İyi yönetici yeryüzünün önderi ve düzenleyicisi Armaiti'nin (47:3) ışığında doğruluk erdemiyile dünyanın imar edilmesi için gayret gösterir (48:5). Kötü hükümdarlar yeryüzünü yanlış idare edenlerdir (48:5,10). Kötü tanrılara, *Divlere* tapınanlar dünyanın ilerlemesi için gayret göstermezler (44:19). Kötüler ise öğretiyi ve davranışlarıyla dünyayı imar edenlere zarar

verirler. Öğretileri sonuçta onları cehenneme götürecektir (51:14). Kötü öğretmen hayatın kendisine göre yürüdüğü akli da bozar (32:9; 32:14).

Neticede doğruluğun takipçileri iyi düşüncenin zirvesine çıkarlar (30:4). Dolayısıyla Mazda'nın manevi egemenliğini, iyi düşüncüyü ve doğruluğu takip edenler yücelir (30:7). Zerdüş Ahura'nın hem doğrular hem de yalancılar için seçtiği bir rehberdir (31:2). Mazda insana doğru veya yalancı bir rehberi seçme özgürlüğü vermiştir (31:9). Camasp, (51:8) Kral Güştasp ve Feraşuşter, Ahura'nın kurtarıcıya gönderdiği doğru dinin yolunu seçmişlerdir (53:2).

*Dıv*lere tapan hükümdarlardan birisi Bendva'dır. Zerdüş'tün muhalifi ve yalanın öğretmeni diye tanımlanmıştır (Sular, 2022b, s. 473). Zerdüş'tün dinine düşman olan hükümdarlar için Gaatalarda Kavi kelimesi kullanılmıştır (Sular, 2022b, s. 498). Dünya üzerinde Kerepalar, Kaviler ve Usuhş'in taraftarları *dıv*ler tarafından memnun edilmek için dünyaya kaba davranırlar, eziyet eder, ağlatır, inletir ve doğru ilkesine bağlı kalmaz ve dünyanın ilerlemesi için gayret göstermezler (44:19).

6.3. Ahiret

Ahiret söz konusu olduğunda ruh, ölüm, kıyamet, ölüm sonrası hayat, yargı, Çinvad Köprüsü, ceza ve mükafat, cennet ve cehennem gibi kavramlar temel konulardır.

Gatalar hemen her cümlesinde iyi ve kötü ayırımı yapar. Ruh konusunda da aynıdır. Gatalardan insanın ruh, beden, can, akıl ve din/vicdandan oluştuğu anlaşılmaktadır.(31:11) Düalist Zerdüş'tilik düşünülendiğinde (Yesna.26:4) insanı meydana getiren beş unsur vardır; *ahu* (can) dünyayla sınırlıdır, *daena* (din duygusu) ezeli ve ebedidir, *bauzeh* idrak ve akıl gücü olup canla birlikte vardır, *urvan* (ruh) ezeli ve ebedi olan hesaba çekilen ve ceza ve mükafat gören ruhtur, *fravaşi* ise ezeli ve ebedi olan manevi bedendir (Boyce, 2012b).

İnsanın canı, ruhu ve *fravaşisi* dünyada birleşir. Canın kaybı ölümdür, beden dünyada kalır, ölüm sonrasında ruh hesaba çekilir, daha sonra *fravaşisi*yle cennette birleşir (Meçin, 2019b, ss. 169-171). Gatalarda insanı meydana getiren unsurlar şöyle ifade edilir:

Sen, bedenimizi ve dinimizi yarattığında, bize düşüncenden akıl bahşettin. Canımız için bir beden meydana getirdiğinde... (31:11)

Bu ifadedeki ilk beden, ilk yaratılıştaki beden olan *fravaşi*, ikincisi ise canla birlikte yaşam bulan cismani bedendir. Zerdüş't, beden, can ve yüce düşüncesini (akıl) Mazda'ya sunarken (33:14) üçüne işaret etmektedir. Bunlardan beden can için yaratılmıştır (31:11). Bu durum, hem bedeninin hem de canının dünya hayatıyla sınırlı olduğunu gösterir. Bu dünya bedeni ölümle dünyada kalır. Diğer, yani sonsuz bedene ise Gatalarda şöyle işaret edilir:

Vohûmenah, Haştraveîrye ve Aşâ'nın yardımıyla bedenimizin ebedî mutluluğunu artır. (33:10)

Bu sözde bedeninin ölümsüzlüğü vurgulandığı için bu beden yaratılıştan gelen ve ahirette varlığını sürdüren *fravaşi* olmalıdır. Dolayısıyla kurtulan ruh cennette *fravaşisini* giyinir.

Ruha gelince Gatalarda İkiz Ruh ve insan ruhu olarak geçer. İkiz Ruhlar, *Spentaminu* ve *Angraminu* olup ruhta ve tüm konularda birbirinin zıttı olup birbirlerinden farklıdırlar (45:2). Ancak tüm varlıkların, insanın da özüdürler. İkisi de Ahuramazda'dan çıkmış olmalıdır. Fakat Gatalarda 33:7'de "en iyi" olarak tanımlanan Mazda'dan kötü çıktığına dair bilgi yoktur. Bunlar iyi tanrı olduğunu, dolayısıyla ikizlerden *Spentaminu*'nun Ahuramazda'nın ruhu olduğunu düşündürmektedir. Fakat seçme kabiliyeti insanda iki özün de bulunduğunu, dolayısıyla yaratılış itibarıyla hem tanrısal alemde (iyi veya kötü tanrısal tezahürler) hem de duyular evreninde bu iki özün karışık şekilde var olduğunu göstermektedir. Fakat kötü sadece ruhsaldır, maddi değildir. Çünkü evrenin hem maddi hem ruhsal yönü Ahuramazda tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla insanda hem beden hem ruhen potansiyel güç olarak vardır. Kötü ise buna dokunan ve etkileyen, kirleten bir unsurdur. Düalist Zerdüş'tilikte de böyledir (*The Bundahišn*, 2020, ss. 18-20).

Ahuramazda'dan bir özün insanda bulunması yaratılış gereğidir, bunun için dünya hayatında ve ahirette etkilidir. Dolayısıyla insan ölümsüz olabilir. Gatalarda bu Ameşaspendlerden Amordad

(ebedilik, ölümsüzlük) (*Avesta*, 2022, s. 32:15; 33:8, 9; 34:11; 45:10; 47:1) ile vurgulanırken ayrıca ölümsüzlük ahiretle ilişkisi bulunan hususlarla birlikte de zikredilmiştir (*Avesta*, 2022, s. 28:6, 8; 31:6, 21; 32:1, 5, 6; 33:10; 34:1, 4, 11, 12; 43:1, 2, 8, 13; 44:16, 17; 45:5, 7, 10; 46:11, 19; 48:1, 6; 51:7; 53:1). Aslında insanın nihai hedefi ölümsüz olmaktır, yani aslı olan Ahuramazda'ya tekrar dönmektir.

Ruhu doğruluğa bağlı, iyi düşünceli yüce bir insan, bütün düşünce ve davranışlarını sadece senin için yapar (34:2). Zerdüş ruhunu Ahura'nın ödülü olan en yüksek cennete götüreceğini belirtir (28:4-6). Kötülerin ruhları dünya hayatında keşmekeş içerisinde (53:9). Ahirette ruh önce yargı ile karşılaşır. Doğru dinden yüz çeviren yalancının ruhu yargılama sırasında açıkça ona neden kötü işler yaptığına dair serzenişte bulunur (51:13). Sonra ruh Çinvad Köprüsü'nden geçer (46:10). Kötülerin ruhları ve dinleri köprüye yaklaştığında dehşete kapılır ve ebedi olarak cehenneme gider (46:11). Doğruların ruhları ise cennete gidecektir (49:10). Kötü işler yapan güçlerin ruhları aydınlıktan karanlığa dönerler (49:11). Aydınlıktan karanlığa dönmek, ruhların aslında yaratılış itibarıyla aydınlık olduğunu, fakat dünya hayatındaki kötü seçimlerin onu karanlığa döndürdüğüne işaret eder. Buna göre iyi ruhlar ise özünü koruyarak aydınlığa ve kurtuluşa ulaşır. Doğruların ruhları ebediliğe ve muratlarına ulaşacaktır. Yalancının ruhları ise gerçekten sürekli azap içinde olacaktır (45:7). Ruha yönelik af da vardır (51:4), bu af elbette doğruların ruhu için olmalıdır.

Gatalara göre kurtuluş ruh içindir. Ancak Bundahişn'de diriliş hem beden hem ruh için olacaktır (*The Bundahişn*, 2020, s. 179). Fakat beden dirilişten sonraki nihai beden olup ardından ölümsüzlük ve mutluluk gelir (*The Bundahişn*, 2020, s. 139), yani ruhsal bedenle cennet hayatı yaşamak gelir. Dolayısıyla 33:10'daki "bedenin ebedî mutluluğu" ifadesindeki bedenden *fravaşi* denen ruhsal ve ölümsüz beden anlaşılır.

Ölüm Gatalarda iki şekilde yer alır. İlki İkiz Ruhların bir araya gelmesiyle hem hayatın hem de ölümün yaratılmasında geçer (30:4). Burada iki karşıt, yani hem yaşam hem de ölümün İkiz Ruhla ilgili olması ilk yaratılışın ve sonraki doğum ve ölüm gibi yaratılışların bu iki öze bağlı olduğunu gösterir. İkincisi ise ilkinin bağlı ölümsüzlük ve ebedilik fikridir (28:6, 8; 31:6, 21; 32:1, 5, 6; 33:10; 34:1, 4, 11, 12; 43:1, 2, 8, 13; 44:16, 17; 45:5, 7, 10; 46:11, 19; 48:1, 6; 51:7; 53:1). Hem cennetteki yaşam hem de cehennem ebedi ve sonsuz olarak tanımlanmıştır. Kötü olanların ruhları ebedi olarak cehennemde kalacaktır (46:11). İyi olanlar içinse ebedi bir yaşam ve ölümsüz olma vardır. En iyi mükafat ölümsüz kılınmaktır (31:6). Ebedi yaşamı vermeye Ahuramazda'dan başka kimsenin gücü yetmez (43:13). Kurtuluş Ahuramazda'dan istenir ve doğruların ruhları ebediliğe ve mutluluğa ulaşır (45:7). Ahirette *dîvler* ve yalancı insanlar ebedî olarak doğrulardan ayrılacaklardır (48:1).

Ahir zaman, kıyamet ve diriliş konusunda Gatalarda açık bir ifade yoktur. Ancak duyular aleminin sonuna şu şekilde işaret edilir:

Varlık âlemi şöyle sonlanacaktır: Doğruluğun takipçileri iyi düşüncenin zirvesine, arzularına uyanlar ise yalanın doruğuna ulaşacaklardır. (30:4)

Bu ifadeler ahir zamanda hem iyiliğin hem de kötülüğün zirve yapmasıyla yaratılmış evrenin sonunun gelmesine işaret kabul edilebilir. Hayatın sonu, (45:3) maddî hayatın sonu ve dünya hayatının sonu (51:6) ifadeleri kıyamete ve ölüm sonrası hayata işaret etmektedir. Aynı şekilde ahiret bir sonuç yeri, iyi ve kötünün sonunun ve amellerinin sonuçlarının (31:14) belli olduğu yer olarak da görülmüştür (48:4; 49:9; 51:14; 53:7-8).

Ruhun ahirette dirilişiyle beraber yargılanması amel defteri ve Çinvad Köprüsü'yle ilişkilidir. Bundahişn'de insanların ruhları iyi ve kötü olarak Çinvad Köprüsü'nde yargılanır (*The Bundahişn*, 2020, s. 25). Gatalarda yargı Ahuramazda'ya aittir. O, en iyi yargıdır (46:9), evrendeki tek yargılayıcıdır (29:4). İnsanların fiillerinin yargılayıcısıdır (31:8). O, kıyamet günü yalancı ile doğruları ve iyi-kötü davranışları birbirine karışmış olanları en güzel şekilde yargılayacaktır (33:1). Bütün günahkârlar kıyamet gününde yargılanacaktır (32:8). Ruh yargılanacaktır (51:13). Yargı yaşam defterinde yazılı olanlara göre olacaktır. Yargının sonucu doğruların ve yalancının yaşam defterinde yazılanlara göre belirlenecektir (31:14). Doğruluğun ödülü verilenlerin ruhu Çinvad Köprüsü'nden geçecek (46:10), fakat kötü olanların ruhları ve dinleri köprüye yaklaşıncaya dehşete kapılacaklar ve onlar ebedi cehennemde kalacaklardır (46:11).

Yargı sonrasında ödül ve ceza ruhun cennette veya cehennemde sonsuz yaşamıdır. Gatalar bu konuda sayısız ifadeler barındırır. İyilere ödül kötülere cezanın birlikte zikredildiği yerler vardır (43:12; 44:17-18; 47:6; 48:9). Ödül ve mükafat dünyadaki fiiller içindir (28:5). Mazda'nın öğretilerine uyanlarıdır (34:12). En iyi mükafat başkalarını mutlu edenindir (43:2). En büyük mükafat, Mazda'nın yolunda rehberlik yapanındır (43:3). Mükafat iyi işler yapanındır (44:2; 48:1). Ahuramazda hayatta en iyi olarak tanımladığı işleri yapana İyi Düşünce'nin ışığında doğruluğun ödülünü verecek ve manevi egemenliğinden faydalandıracaktır (46:10). Ödül ebedi bir yaşamdır (46:19). İyilere ödülleri doğrunun yalana galip geldiği zamanda verilecektir (48:1). Doğru konuşanların dinine en iyi ödül verilir ve doğrular sonunda Aşa ile birleşeceklerdir (49:9). Mükafat İyi Düşünce'nin (28:7; 49:1) ve onun ışığındaki hayatın karşılığıdır (43:1; 53:5). Ahuramazda Vohumenah'ın amellere mükafat vermesini sağlayandır (43:16). En iyi mükafat ölümsüzlüktür (31:6).

Ceza kötüyü seçmeyle alakalıdır. Cezalandırmada günah ve kötü eylemlerde bulunana Ahuramazda İyi Düşünce'yle ve her şeyi bilmesiyle ona layık olduğu cezayı takdir eder. Bu karşılığı Mazda'nın emri, Aşa öğretisi ve Mazda'nın manevi egemenliği belirleyecektir (32:6). İyi davranışı engelleyen ve insanları aldatanların ve yalancıları üstün tutanların cezasını Mazda verecektir (32:12). Günahkârları cezalandırma zamanı geldiğinde Ahuramazda'nın manevi egemenliği İyi Düşünce'nin ışığında ortaya çıkacak ve bu günde yalancıları öğretener doğruluğun ellerine teslim edileceklerdir (30:8). "Spentamînû'dan yüz çeviren yalancılar azap göreceklerdir." (47:4). Mazda'nın manevi gücüyle belirlediği kanuna göre doğruların ruhları ebediliğe yalancılarınsa ise sürekli azaba ulaşacaktır (45:7). Ödül ve ceza Mazda'nın parlak Ateş'i ve erimiş demirle gerçekleşirken yalancılar azap ve zarar, doğrulara mutluluk ve fayda vardır (51:9).

Ceza ve mükafatın mekanı cennet ve cehennemdir. Gatalarda bunlar hakkında ayrıntı yoktur. Cennet Ahuramazda'nın (28:5; 30:10; 44:8; 46:14; 48:7; 49:10; 51:15), İyi Düşünce'nin, (30:10; 32:15; 33:3), Doğruluğun (30:10) ve bilginlerin (50:2) olup müjdelenen eşsiz cennettir (44:8). Ahuramazda'nın yüce cennetinde (46:14) yüce sarayı vardır (46:16). Yücelik, Ahuramazda'nın cennetinin en üst tabakası olan (Sular, 2022b, s. 488) ve cennetin başlangıcı olan (51:15) Gerezman Cenneti'yle alakalı olmalıdır (45:8; 50:4; 51:15). Şu sözler (50:4) cennette katlar olduğuna işaret eder:

Şimdi seni, Aşâ'yı, Vohûmenah'ı ve Haşetraveîrye'yi övüyorum ve size ibadet ediyorum. Doğru yoldan yürümek ve Gerezman cennetinde erdemli insanların sözlerine kulak vermek istiyorum.

İyi Düşünce'nin ve doğruluğun cenneti ifadesi cennetin onların olmasından ziyade kurtuluşa bu ikisinin Aşa ile birlikte önemli bir etkisi olmasıyla alakalıdır. Bu aslında tüm Ameşaspendlerle ilgilidir. Buna göre insan Ahuramazda'nın sıfatlarının tezahürü, yarattıklarının özü ve evrenin düzeni olan Ameşaspendler ışığında hayatının düzenini kurması gerekir. Bu düzen hayattayken oluşmuşsa eğer ahirette bu kutsal ölümsüzlerle birlikte sonsuz hayat ve cennet, Ahuramazda ile beraber olma söz konusu olur. Bu nedenle Zerdüş Ahuramazda'yı görmeyi ve O'nunla konuşmayı diler (33:6).

Cehenneme dünyayı imar etmeyip edenlere de zarar verenlerin öğretisi götürecektir (51:14). Kötü davranışları olanlar ebedi olarak cehennemde kalacaklardır (46:11). Cezaları ise erimiş demirdir (30:7). Ahiret dünya hayatının, iyi ve kötünün mücadelesinin, insanın seçimlerinin yargı sonucunda ya sonsuz yaşam, ölümsüzlük ve Ahuramazda'nın cennetini ya da ebedi cehennem hayatını elde etme yeridir. Bu Mazda'nın genel kuralıdır (49:3).

7. Dua ve Vakit İbadetleri (Namaz)

Gatalarda dua hemen her cümlesine yayılmış durumdadır. Dolayısıyla Zerdüş'tün dininde temel ibadet dua ve dua merkezli vakit ibadetleri denebilir. Duanın temel yönelimi Ahuramazda'yadır. Çünkü duada O'nu övme, O'ndan dilek ve isteklerde bulunma esastır. Hem aracı hem de Ahuramazda'nın sıfatlarının tezahürleri oldukları için Ameşaspend'lere yönelme ve övgü yanında onlardan isteklerde bulunma da temelde Ahuramazda'ya duadır (28:1,5,10, 29:7; 33:12, 14; 34:2,6,12; 45:8; 48:1). İlahi okumak da bir dua ve ibadet niteliğindedir (28:3; 29:8; 33:6; 34:2; 43:8; 50:8,9; 51:16). Dolayısıyla tüm Gatalar dua mahiyetindedir. Bununla beraber Gatalarda dua örneğini ortaya koyan ve duanın içeriğine ışık tutan birkaç uzun açık dua vardır (33:4-14; 50:4-11; 51:1-7). Tüm dualarda övgü ve yüceltmelerle ya doğrudan Ahuramazda'dan ya da Ameşaspendler, diğer iyi tanrısal ve kutsal varlıklar

vasıtasıyla Mazda'dan dünyalık olarak insana kurtuluşu sağlayacak şeyler dilenilirken ahiretlik olarak da ölümsüzlük ve cennet istenmektedir.

İbadet ve dua genel itibariyle ikisi bir arada olan övgü ve dilek barındırır. Övgü Gatalarda geniş yer almıştır. Buna göre Aşa ve Guşverven'in Mazda'yı övmesi (29:5) gibi Zerdüşt ve inananlar da Mazda'yı överler (28:8, 9; 29:5; 29:8; 30:1; 49:12; 50:11). Mazda en önemli ibadetlerle övülür (50:7). Doğruluğun ışığında bir dindar gibi Ahura için vakit ibadeti (namaz) yapılır ve iyi düşüncenin yardımıyla Mazda'ya yakınlaşılır (50:8). Mazda en iyi söz ve davranışlar ile doğruluğun ışığında iyi düşünceyle övülür (34:15). Mazda Armaiti'nin yardımıyla övülür (45:10). Mazda, Aşa, Vohumenah ve Haşetraveiryeye övülür ve onlara ibadet edilir (50:4). Aşa, (29:8) kemal ve ölümsüzlük de övülür (33:8). Ayrıca Ameşaspendler vakit ibadetine övülürler (51:20; 45:6). Armaiti'ye dua edilir (28:1). Şu sözler duanın yönelimini de ifade eder:

Doğru kişiler düşünce, söz ve davranışla Mazda'yı memnun etmek için gayret gösterebilirler. Özgürce, iyi işler yaparak ve onu överek ibadet etsinler. (53:2)

Zerdüşt'ün şu duası dilek ve isteğe açıklayıcı bir örnek olur:

Kendini bana göster ve sevginin ışığında bana güç ve kudret ver. Ey Mazda! Duamın karşılığı olarak bana Ârmaiti'den iyilik, Aşâ'dan güç ve Vohumenah'tan mutluluk ver. (33:12)

Bu duada Ameşaspendlerin etkisi Mazda'dan istenir. Mazda, önce kendisine sunulan ibadetlerle insana doğruluk, manevi güç, olgunluk ve ebedilik verir (34:3). Mazda ve Ameşaspendlere dua ve ibadetle ulaşılır (34:6,12; 45:8). Mazda doğruluğun ışığında en iyi ibadet yapanları tanır (51:22). Mazda'nın kendisine ibadet edenlere sonsuz sevgisi ve ruha affı vardır (51:4). Ameşaspendler vakit ibadetlerinde övülürler (51:20). Zerdüşt insanlar Mazda'ya ibadetle doğru yolu bulsunlar diye rehberlik eder (46:10):

Zerdüşt, beden, can ve yüce düşüncesini aynı şekilde duasını Mazda'ya sunmaktadır. Söz, davranış, gönül bilgisini ve gücünü Aşâ'ya hediye etmektedir. (33:14)

Zerdüşt sevgi ve heyecanla yaptığı ibadetlerin tümünü cennete götürecektir (49:10) Mazda'ya ibadet eden iyi düşüncenin ışığında kurtuluşa ulaşır (51:2). Şu sözler rehber ile dua ilişkisine iyi bir örnektir:

İyi davranışlar yapan ve iyi düşünceli olup senin için namaz kılan, adaletli, doğru, güçlü ve çeşitli nimetler verilen rehber, doğrunun ışığında dünyayı nasıl ilerletir ve bayındır hâle getirebilir? (51:5)

Dünyayı mamur etme en büyük ibadetlerdendir. Doğrunun yalana galip geldiği zamanda Mazda'ya duaların artması (48:1) ve ibadetin cennette de yapılması (45:8) söz konusudur.

Dua ibadetin temel unsurudur. Ayrıca belli vakitlerde icra edilen Sular'ın namaz diye çevirdiği vakit ibadetlerine işaretler vardır (33:7; 34:3; 43:9; 50:6,8,10; 51:5,20). Dua açılan ellerle, sesli okunan ilahilerle vakit ibadetine yapılır ve istekte bulunulur (50:9). Dolayısıyla sesli vakit ibadeti de vardır (50:6):

Güneş ışınları ve Aşâ'yı temsil eden şafak vakti sana ibadet içindir. (50:10)

Bu sözdeki şafak vakti ibadeti bugünkü Zerdüştülüğün beş vakit ibadetinden sabah ibadetine göndermede bulunduğu düşünülebilir. Sabah ibadeti veya namazı Havangah diye isimlendirilir. Zaman olarak da gün doğumundan gün ortasına kadarki zaman aralığını ifade eder (Sular, 2022a, s. 31). Vakit ibadetlerinde okunan meşhur bir duaya işaret eden söz ise Ahura'nın yarattığı mutluluğu artıran duadır (29:7). Sular, buradaki duadan kastın "*Ehvene veiryeye... veya Yetâehû veiryû... ve Gâtarın ilk bölümü olan Ehûnevedgâh*" olduğunu belirtmiştir (Avesta, 2022, ss. 37, 2n).

İbadetle ilgili diğer bir konu bugüne kadar Zerdüştî ibadetinin en önemli unsuru olan ateşle ilgilidir. Gataların çevirilerinde yaklaşık 8 defa zikri geçen ateş, bir yerde doğrudan ibadetle ilgilidir. Sular'ın çevirisine göre Vohumenah Zerdüşt'e kendini nasıl tanırsın diye sorduğunda: "*Mukaddes ateşinin huzurunda eda ettiğim namazın kazandırdıklarıyla.*" tanırım diye cevap verir (43:9). Bu ifadeyi

İrani benzer şekilde ateşin önünde saygı olarak çevirmiştir (*The Gathas*, t.y., 43:9). Azargoshasb ile Taraporewala Mazda'nın manevi alevi şeklinde çevirmişlerdir (*The Divine Songs of Zarathushtra*, 1951, 43:9; *Translation of Gathas*, t.y., 43:9). Ancak bu ifade tam olarak ateş karşısında dua etme ibadetine işaret etmektedir.

Ateşin kutsallığı diğer yerlerde de açıktır. Ateş, Ahuramazda'nındır ve kaynağı doğruluğa dayanır (43:4). O Gatalarda kurtuluş yolunda dünyayla ve çoğunlukla ahiretle ilgili olarak yer alır. Ateş, Ameşaspendlerle birlikte işler. Zalime karşı insanları Vohumenah'la birlikte koruyan (46:7) ve Aşa'yla birlikte müjdeleyendir (31:3). Doğruluğun ışığında Mazda'nın dostlarına ebedilik ve güç verip yardım ederken düşmanların günahlarını ve şiddetlerini açığa çıkarandır (34:4). Mazda doğru ve yalancılara Parlak Ateşi'yle, ateşin ışığında karşılığını verecektir (31:19; 43:4; 47:6; 51:9).

İbadetle ilişkili diğer bir konu kutsal Hom (*Haoma*) bitkisi ve içkisiyle alakalıdır. *Haoma*, Hint'te *Soma*, Eski İran ve Eski Hint halklarının ortak ataları olan Aryanlarla ilişkilendirilir. Ritüelin parçası olarak içilen ve belirli bir bitkiden elde edilen konsantre öze işaret ettiği kabul edilir (Taillieu, 2012). Ana ibadet sırasında hazırlanan kutsanmış içecek Zerdüşt geleneğinde gün doğumu ile öğlen arasında yerine getirilen ve Havangah diye isimlendirilen vakitte hazırlanırdı (Boyce, 2012c). Dolayısıyla doğrudan olmasa da Gatalardaki "*Güneş ışınları ve Aşâ'yı temsil eden şafak vakti (46:3) sana ibadet içindir.*" (50:10) ifadesi hem Ateş hem de Hom ile birleşen bir ritüele işaret eder. Gatalarda Hom içkisine biri açık olmak üzere iki yerde yalancılarla ilişkili olarak işaret edilir. İlkinde kötü insanlar Zerdüşt'ü bezdirmek için kutsal şifa veren Hom'un yardıma gelmesi için hayatın, dünyanın bozulması gerektiğini iddia ederler (32:14). İkincide ise Hom'un kötü ellerde sarhoşluk veren kirli içeceğe dönüşmesine işaret edilir. Kerepalar onunla insanları aldatır ve kötü hükümdarların akıllarını bozarlar (48:10).

Sonuç

Gataların mevcut verilerinden hareketle Zerdüşt'ün dininin monoteist olduğu söylenebilir. Ancak duyular evreninin yaratılışı öncesinde İkiz Ruhların başlangıçlarından, yani açık şekilde yaratıcılarından ve yaratılışlarından bahsedilmemesi söz konusudur. Spentaminu'nun Ahuramazda'yla ilişkilendirilirken ikisinin de yaratıcı olarak tanımlanması nedeniyle Mazda'nın Ruhu ve O'ndan kaynaklandığı kabul edilebilir. Bu, Mazda'nın iyilerin yaratıcısı olmasıyla da paraleldir. Ancak Angraminu ve *divler* gibi kötü tanrısal varlıkların kaynağına dair açık veri bulunmaması Zerdüşt'ün öğretisinin kesin olarak düalist olduğunu göstermese de bu dinin zamanla düalizme dönüşmeye müsait olduğunu, gerekli kabul ve inançları taşıdığını ortaya koymuştur.

Gatalardaki dinin Ahuramazda'nın ve Zerdüşt'ün dini diye tanımlanması oldukça açıktır. Bu dinin ismi Gatalarda geçmese de ve sonra ilk olarak Yesna 12:6'da Mazdayasna biçimiyle geçse de baştan sona kadar her yerde ve her konuda Mazda tapıcılığının vurgulandığı, dolayısıyla en uygun ismin bu olduğu görülmüştür. Ayrıntılı olmasa da Gataların dininin sistemli bir din olduğu anlaşılmıştır. Bu sistemi yaratılış ve ahiret hayatındaki paralellik ortaya koyar. Buna göre yaratılışta her şeyden önce sadece Ahuramazda vardır, ahirette en sonda da durum aynıdır. İkiz ruhlar evrenin yaratılışından önce vardır, ahirette de iyi ve kötü ayrılmış şekilde var olacaktır. Ahuramazda'nın sıfatları tanrısal alemde Ameşaspendler olarak tezahür etmiştir ahirette de Mazda'yla birlikte dirler. Yaratılışın dünya hayatını biçimlendirmesi sistemi ifade ederken insanın Mazda'dan gelen ruhu ve aklıyla kazandığı iyiyi kötüyü seçme kabiliyetiyle rehber eşliğinde doğruyu veya yalanı seçtiğinde tanrısal özelliklerini harekete geçiren Aşa'yla doğruluğu ve istikameti, Vohumenah'la akıl ve Armaiti'yle kalp dengesini sağlayıp Haşetraveiry'eyle güç kazanır ve dünyada Haurvatat'la kemali ve böylece Amordad'la dünya insan bütünlüğünü ve ahirette ölümsüzlüğü bulur, böylece aslına dönmüş, Ahuramazda ve Ameşaspendlerle ebedi yaşama ulaşmış olur.

Gatalarda tam bir mitolojik anlatı olmaması ve öğretinin tespitinde açıklar olması sistemsiz olmasını gerektirmez ve göstermez. Ancak sistemi ifade eden eksik noktalar vardır ve İkiz Ruhların yaratılışına ve yaratıcısına, kötü varlıkların yaratılışına ve yaratıcısına dair bilgi bulunmaması eksik noktalardandır. Ahuramazda diğer varlıkların tamamının yaratıcısıdır. Kötü olan *Divlerin* yaratıcısı belli değildir, ama seçme kabiliyetlerinin olması sorumluluklarının öğretildiğini göstermektedir. *Divlerin* taraftarları ise seçme özgürlüğüne sahiptir, fakat kötü insandan başka maddi bir yol gösterenleri yoktur, dolayısıyla kötü ve kötülük tanrısal alemde ve dünya hayatında metafizikselidir.

Ahuramazda'nın tek ve yüce Tanrı olduğu, tanrısal alemdeki ve dünyadaki her şeyin üstünde olduğu bellidir. İkiz Ruhlar, yani Spentaminu ve Angraminu yaratılmış evrenden önce ve Mazda'dan sonra var olan iki karşıt temel ilkedir. Bu ilke yaratılmış tanrısal aleme ve duyular evrenine zerk edilmiştir. Ancak Angraminu sadece ruhsal olarak mevcutken İyi Ruh bütün yaratılmışlarda öz olarak mevcuttur.

Ameşaspendler Ahuramazda tarafından yaratılmıştır ve Mazda'nın tezahürleri veya parıltıları konumundadırlar. Tanrısal alemde kişilikleri olan varlıklardır ve evrende ve insanda manevi olarak mevcuttur. Böylece Ahuramazda ile insan arasında da aracı konumundadırlar. Bir bakıma Ahuramazda bu tezahürleriyle evrende ve insanda yer alır. Ameşaspendler Mazda'nın insanda tezahür eden sıfatları olup insanın iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışla elde etmek için çabaladığı, fakat Ahuramazda'nın verdiği kurtuluşu sağlayan varlıklardır. Ameşaspendler de Ahuramazda'nın sıfatlarının tezahürleri oldukları için ahirette de vardır ve kurtuluşa ulaşanlar onlarla birlikte olacaktır. Kötü tanrısal varlıklar ise sadece metafiziksel olarak vardır ve ahiretteki yerleri cehennem ve ölümdür.

Dinlerin uygulama boyutu, dinin hayata yansması ve kurtuluş yolunda yapılması gerekenleri ifade eder. Gatalar ibadet konusunda detay barındırmaz. Ancak dua ve vakit ibadetine işaret başından sonuna kadar yer tutmuştur. Duada Mazda'yı övgü ve yüceltme, O'ndan dilek ve isteklerde bulunma, böylece dünyada kurtuluş için gerekli şeyleri elde etmeyi hedefleme ve ahirette kötü, kötü olan ve cehennemden kurtulmayı ve cennette Ahuramazda ile ölümsüzlük ve sonsuz yaşamı elde etmeyi isteme anlamındadır.

Kaynaklar / References

- Alici, M. (2012). *Kadîm İran'da Din: Monoteizm'den DUALİZM'e Mecusi Tanrı Anlayışı*. Ayışığıkitapları.
- Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri* (M. E. Sular, Çev.). (2022). Ankara Okulu.
- Boyce, M. (2011a). *Ahura Mazda*. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/ahura-mazda>
- Boyce, M. (2011b). *Amurdād*. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/amurdad-pahl>
- Boyce, M. (2011c). *Armaiti*. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/armaiti>
- Boyce, M. (2012a). *Aməša Spənta*. Encyclopaedia Iranica. <https://iranicaonline.org/articles/amesa-spenta-beneficent-divinity>
- Boyce, M. (2012b). *Fravaši*. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/fravasi>
- Boyce, M. (2012c). *Haoma: II. The Rituals*. Encyclopaedia Iranica. <https://iranicaonline.org/articles/haoma-ii>
- Darmesteter, J., Dhalla, M. N., Dhabhar, B. N., Mills, L. H., Peterson, J. H., & Bartholomae, C. (t.y.). *Holy Zend Avesta-Yasna*. https://www.chirosung.net/theology/Religion/etc/Intro_Zand%20Abesta.pdf
- Herrenschmidt, C., & Kellens, J. (2011). *Daiva*. Encyclopaedia Iranica. <https://iranicaonline.org/articles/daiva-old-iranian-noun>
- Irani, D. J. (1994). *Understanding The Gathas: The Hymns of Zarathushtra* (K. D. Irani, Ed.). Ahura Publishers.
- Malandra, W. W. (2011). *Şahrevar*. Encyclopaedia Iranica. <https://iranicaonline.org/articles/sahrewar>
- Malandra, W. W. (2012). *Gōšurun*. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/gosurun>
- Malandra, W. W. (2014). *Sraoša*. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/sraosa>
- Meçin, M. M. (2019a). *Zerdüş*. Akademisyen Kitabevi.
- Meçin, M. M. (2019b). *Zerdüştiliğin Temel Öğretileri*. Akademisyen Kitabevi.
- Panaino, A. (2012). *Hordād*. Encyclopaedia Iranica. <http://www.iranicaonline.org/articles/hordad>
- Sular, M. E. (2019). *Modern İran'da Zerdüştiler: Tarih Kültür İnanç ve Ritüel*. Eskiyei Yayınları.
- Sular, M. E. (2022a). Giriş (M. E. Sular, Çev.). İçinde *Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri* (ss. 11-33). Ankara Okulu.
- Sular, M. E. (2022b). Kavramlar Sözlüğü (M. E. Sular, Çev.). İçinde *Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri* (ss. 467-523). Ankara Okulu.
- Sular, M. E. (2023). *Geçmişten Günümüze Zerdüştilikte Hayvan Algısı*. Ankara Okulu.
- Taillieu, D. (2012). *Haoma: I. Botany*. Encyclopaedia Iranica. <https://iranicaonline.org/articles/haoma-i>
- Taraporewala, I. J. I. (2002). *Zerdüş Dini* (N. Damar, Çev.). Avesta.
- The Bundahišn: The Zoroastrian Book of Creation* (D. Agostini & S. Thrope, Çev.). (2020). Oxford University Press.
- The Divine Songs of Zarathushtra* (Irach J. S. Taraporewala, Çev.). (1951). D. B. Taraporewala Sons & Co. Ltd.
- The Gathas: The Hymns of Zarathushtra* (D. J. Irani, Çev.). (t.y.). <https://www.zarathushtra.com/z/gatha/dji/The%20Gathas%20-%20DJI.pdf>
- The Zend-Avesta: C. III* (L. H. Mills, Çev.). (1887). Clarendon Press.
- Translation of Gathas: The Holy Songs of Zarathushtra* (M. F. Azargoshasb, Çev.). (t.y.). <https://www.zarathushtra.com/z/gatha/az/The%20Gathas%20-%20FAZ.pdf>